

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 2 (19)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ЯЦИШИН Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки, заслужений діяч науки і техніки України (головний редактор);

КРИКУНОВ Олександр Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар);

ГОЛОВКО Катерина Володимирівна, доктор юридичних наук, завідувач відділу економіко-правових досліджень Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій;

ДЕМЧУК Антон Михайлович, кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

ЛАРКІН Михайло Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя, завідувач кафедри методології науки та міжнародної освіти Запорізького національного університету;

ЯРМИШ Олександр Назарович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, президент Міжнародної асоціації істориків права, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України;

DĘBIŃSKI Antoni, doctor habilitowany nauk prawnych, ksiądz profesor, rector, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska);

SZEWCZAK Marcin, doctor habilitowany nauk prawnych, adiunkt Kat. Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska).

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
4 березня 2022 р., протокол № 3

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 20053-9853P від 07.06.2013 року)

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 081 – Право.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.hl.vnu.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Булавіна Світлана Євгенівна, Марківська Людмила Леонтіївна. ІСТОРИОСОФІЯ ПРАВОВОГО ПІДГРУНТЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВОЛИНИ 1921–1939 (ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД).....	5
--	---

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Конончук Ірина Миколаївна. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ.....	12
Фідря Юлія Олександрівна, Гофман Юрій Богданович. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОВЕДІНКИ СУДДІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ.....	18

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

Сокол Марія Василівна, Вознюк Наталія Іванівна. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ.....	26
Спесівцев Денис Сергійович, Духневич Андрій Вікторович. СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПОРАХ ПРО ПРАВА НА НЕРУХОМЕ МАЙНО).....	33
Чубоха Надія Федорівна. МЕЖІ ДОГОВІРНОЇ СВОБОДИ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	41
Якушев Ігор Михайлович. ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ.....	48

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАЧЕ ПРАВО,
КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

Старко Оксана Леонтіївна. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ.....	57
--	----

CONTENTS

THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW

Bulavina Svitlana, Markivska Liudmyla. HISTORIOSOPHY OF THE LEGAL FOUNDATION OF THE ACTIVITIES VOLYN'S NATIONAL AND CULTURAL ORGANIZATIONS 1921-1939 (HISRORIOGRAPHICAL REVIEW).....	5
---	---

CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE, INFORMATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Kononchuk Iryna. CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN UKRAINE.....	12
Fidria Yulia, Hofman Yuriy. ETHICAL PRINCIPLES OF JUDGE'S BEHAVIOR IN SOCIAL NETWORKS.....	18

ACTUAL PROBLEMS OF CIVIL LAW

Sokol Mariia, Vozniuk Nataliia. LEGAL REGULATION OF SUSPENSION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT.....	26
Spiesivtsev Denys, Dukhnevych Andrii. WAYS OF COUNTER-PROTECTION OF SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS (BASED ON THE JUDICIAL PRACTICE IN DISPUTES OVER RIGHTS TO IMMOVABLE PROPERTY).....	33
Chubokha Nadiya. LIMITS OF CONTRACTUAL FREEDOM OF PARTIES IN CIVIL LAW.....	41
Yakushev Ihor. APPEAL OF THE DECISION OF THE CERTIFICATION COMMISSION.....	48

CRIMINAL AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

Starko Oksana. CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF CITIZENS' EQUALITY DEPENDING ON THEIR RACE, NATIONALITY, REGIONAL BELONGING, RELIGIOUS BELIEFS, DISABILITY, AND OTHER CHARACTERISTICS.....	57
--	----

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 930.34

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/1>

ІСТОРИОСОФІЯ ПРАВОВОГО ПІДГРУНТЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВОЛИНІ 1921–1939 (ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД)

Булавина Світлана Євгенівна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1239-0563

Марківська Людмила Леонтіївна,

кандидат історичних наук, доцент,
викладач історії
Волинського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою
імені Героїв Небесної Сотні
ORCID ID: 0000-0002-3017-5587

У статті проведено огляд історіографії правового підґрунтя діяльності культурно-освітніх організацій Волині у період 1921–1939 років. Західноукраїнські землі, а саме Волинь та Східна Галичина, у міжвоєнний період були включені до складу Польщі. Історіографія правового підґрунтя діяльності національно-культурних організацій Волині 1921–1939 дає можливість показати їхню вагомую роль у формуванні світогляду та самоідентифікації українців регіону. Насамперед – це «Просвіта», дослідженням активності якої займаються зарубіжні та вітчизняні науковці. Серед перших дослідників діяльності «Просвіти» був С. Перський, який вважав її головною чеснотою – аполітичність. Один із керманів просвітянського руху В. Дорошенко визначає основні напрямки та цілі діяльності товариства. Він вважає, що саме «Просвіта» сприяє національному усвідомленню українцями реалізації ідеї власного державотворення. Аналізуючи наукові доробки періоду незалежності, автори прийшли до висновку, що саме у цей період почалося глибоке дослідження внеску «Просвіти» у формування національної самоідентифікації західних українців. Еволюціонізм просвітянського руху (Б. Савчук, Л. Євселевський, Ж. Ковб) та його різнотиповість, що проявляється у формуванні своєрідних «дочірніх» організацій та товариств («Рідна школа», «Рідна хата», «Основа», «Світло», «Юнацтво»). Просвітянські відділи завжди у своїй діяльності «скооперовувалися» із Союзом українок, педагогічними, театральними-мистецькими товариствами. Значна роль у просвітянському русі відводилася роботі із молоддю, яка у той період гартувалася для свідомої боротьби за національну державність (праці Б. Савчука, Г. Бухала, В. Боровського, В. Максимова). Автори дійшли висновку, що дослідження даної проблеми дає можливість формувати основні ідейно-правові засади діяльності сучасних національно-культурних організацій та товариств в умовах війни сучасної московії проти України.

Ключові слова: «Просвіта», східні креси, Польща, націотворення, культурно-освітні організації.

Bulavina Svitlana, Markivska Liudmyla. Historiosophy of the legal foundation of the activities Volyn's national and cultural organizations 1921–1939 (historiographical review)

The article reviews the historiography of the legal basis of the activities of cultural and educational organizations in Volyn in the period 1921–1939. Western Ukrainian lands, namely Volyn and Eastern Galicia, were included in Poland in the interwar period. The historiography of the legal basis of the activity of national and cultural organizations in Volyn 1921–1939 provides an opportunity

to show their significant role in shaping the worldview and self-identification of Ukrainians in the region. First of all, it is "Prosvita", whose activities are studied by both foreign and domestic scientists. S. Persky was one of the first researchers of Prosvita's activity, who considered its main virtue to be apolitical. V. Doroshenko, one of the leaders of the enlightenment movement, defines the main directions and goals of the society's activities. He believes that it is "Prosvita" that contributes to Ukrainians' national awareness of the realization of the idea of their own state formation. Analyzing the scientific developments of the period of independence, the authors came to the conclusion that it was during this period that an in-depth study of the contribution of "Prosvita" to the formation of the national self-identification of Western Ukrainians began. The evolutionism of the Prosvita's movement (B. Savchuk, L. Yevselevskyi, Zh. Kovb) and its diversity, which is manifested in the formation of peculiar "subsidiary" organizations and societies ("Ridna shkola", "Ridna hata", "Osnova", "Svitlo", "Iunist"). Educational departments have always "cooperated" in their activities with the Union of Ukrainian Women, pedagogical, theater and art societies. A significant role in the enlightenment movement was given to work with young people, who at that time were being trained for a conscious struggle for national statehood (the works of B. Savchuk, G. Buhalo, V. Borovsky, V. Maksymov). The authors came to the conclusion that the study of this problem provides an opportunity to form the main ideological and legal foundations of the activity of modern national and cultural organizations and societies in the conditions of the war of modern Moscow against Ukraine.

Key words: "Prosvita", Eastern Kresy, Poland, nation building, cultural and educational organizations.

XXI століття ознаменувалося в Україні новим витком не тільки суспільно-політичного, а й національно-культурного відродження нації. Помаранчева революція, Революція Гідності, нинішня війна сучасної московії проти України показали ключову роль не тільки політико-військової складової, а й культурно-просвітницької у сучасному державо- та націотворчому процесах. В умовах постійної загрози з боку країни-агресора національній безпеці держави ми все частіше звертаємося до історичної минувшини нашої країни та народу. Адже кожен регіон України пройшов свій, особливий, історичний шлях, уроки якого маємо брати до уваги. На сьогодні стало зрозумілим, що формування свідомого громадянина із власною національною самоідентифікацією не можливе без залучення громадських, культурницьких, освітніх організацій. Такий досвід був притаманний нашому регіону – Волині у період 1921–1939 років.

1921–1939 роки, міжвоєнний період, коли Волинь входила до складу Польської держави. Власне у ці роки тут започатковано, з одного боку, політику національної дискримінації українців та їх ополчення, а з іншого, посилювався український національно-визвольний рух, зростала роль культурно-освітніх організацій та товариств у збереженні і розвитку національної самосвідомості та культури волинян.

Історіографія проблеми діяльності культурно-освітніх організацій та товариств дає можливість показати їхню вагомую роль у формуванні світогляду та самоідентифікації українців регіону. Особливу увагу національно-патріотичному формуванню світогляду та усвідомленню своєї окремішності волинян приділяла «Просвіта», Союз українок. На освітянській ниві свій «фронт» активно тримали товариство «Рідна школа», члени Українського педагогічного товариства. Товариство імені Петра Могили та Луцьке Хрестовоздвиженське братство опікувалися духовним життям західного українства. «Сокіл», «Пласт», «Юнацтво», «Січ» гартували молодь для подальшої боротьби за власну державність та свободу нації. Західні українці, зокрема волиняни, у міжвоєнний період формують засадничі позиції усвідомлення власної ролі у боротьбі за свою державність.

Серед робіт міжвоєнного періоду про «Просвіту» найбільш вагомою є монографія Степана Перського (псевдонім С. Шаха) [1]. В роботі «Популярна історія Товариства «Просвіта» автор з'ясував витоки організаційних засад «Просвіти», проаналізував роботу Головного відділу, його комісій, видавництва, бібліотеки, архіву тощо, зв'язки «Просвіти» з іншими українськими громадськими організаціями. Відкидаючи звинувачення різних політичних сил в аполітичності товариства, С. Шах наголосив, що «аполітичність» слід

розцінювати не як ваду, а як перевагу справжнього культурно-освітнього органу, вільного від будь-яких ідеологічних нахилів. Щоправда, автор дещо поверхово підійшов до розгляду основних напрямів діяльності товариства і його впливу на національно-культурне відродження українського народу.

Після заборони й ліквідації у 1939 році радянською владою «Просвіти» історіографічні дослідження переносяться в еміграцію, де науковці й учасники просвітницького руху продовжили вивчення його діяльності.

З нагоди 90-ї річниці заснування товариства у Філадельфії «Молода Просвіта ім. Митрополита Шептицького» опублікувала книжку колишнього співпрацівника Головного відділу В. Дорошенка «Просвіта. Її заснування і праця» [2]. На основі власних спогадів автор аналізує роботу цієї організації, її внесок у суспільно-політичний та культурно-освітній рух.

Серед еміграційних видань найбільш ґрунтовною вважається книга «Сторіччя матері «Просвіти», 1868–1968» [3]. Вона складається з передрукованої «Популярної історії Товариства «Просвіта» у Львові» і доповнена «Коротким нарисом історії Матірнього Товариства «Просвіта» за 1932–1939 рр.», який підготував С. Волинець, та «Оглядом просвітніх товариств у Канаді» А. Господина.

У доробку еміграційних дослідників слід виділити праці К. Бартошевича, С. Скрипека [4; 5], в яких подаються цікаві відомості про діяльність товариства в краї та еміграції, зокрема про його роль в економічному розвитку Західної України, співпрацю «Просвіти» з іншими українськими господарськими інституціями. Серію змістовних статей із різноманітних аспектів діяльності товариства, бібліографічні дані про його керівників виявлено нами в багатотомній «Енциклопедії Українознавства» [6].

Значний інтерес до історії «Просвіти» почав зростати з проголошенням незалежності України. Доступ до архівних джерел та інших матеріалів, зокрема зарубіжних, дозволив українським історикам приступити до ґрунтовного опрацювання цієї актуальної теми. Тогочасна українська історіографія представлена працями бага-

тьох науковців. Серед них Л. Євселевський, Ж. Ковб [7; 8], які простежили еволюцію просвітницького процесу в Україні, що стимулювався складнішими процесами формування національного організму з високорозвиненою ідеєю державності.

Особливо «врожайним» щодо видань на просвітянську тематику став 1993 рік, коли йшла активна підготовка до відзначення 125-річчя «Просвіти». З нагоди цієї дати відбулися наукові конференції регіонального і всеукраїнського масштабу, цю тему широко висвітлювала місцева і республіканська преса. В газеті «Волинь» було започатковано постійну рубрику «Рік за роком», в якій систематично публікуються матеріали з історії волинської «Просвіти» [9].

Однією з перших спроб показати історію «Просвіти» від часу її виникнення до першої половини 90-х років ХХ ст. стало видання «Нарису історії «Просвіти», яким започаткована «Популярна енциклопедія «Просвіти» [10]. Автори зробили спробу узагальнити досвід діяльності товариства та його внесок у культурно-освітній рух.

Слід зазначити, що у всіх цих публікаціях діяльність волинської «Просвіти» висвітлена тільки фрагментарно, хоч наявні джерельні матеріали засвідчують її вагомий роль у культурно-просвітницькому та громадському житті краю.

Водночас несправедливо також представляти справу так, ніби історія «Просвіти» на Волині загалом не досліджувалась, як це стверджують окремі дослідники. У дорадянській історіографії було зроблено досить вдалу спробу (на жаль, єдину) написати історію волинської «Просвіти». Йдеться про книгу «Луцька «Просвіта» (10 років просвітянської праці 1918–1928)» [11], написану Іваном Власовським, визначним українським громадсько-політичним діячем, безпосереднім організатором і керівником товариства. Її значимість полягає насамперед у тому, що вона ознайомлює із оцінками і характеристиками безпосереднього свідка й учасника подій. Книга має чітку структуру – розділи про різні форми діяльності товариства, про роботу правління та співпрацю інтелігенції, духовенства і селян у справі національно-культурного виховання.

Автор характеризує урядову політику Другої Речі Посполитої стосовно просвітянської праці. Його підхід до оцінки діяльності «Просвіти» базується на тому, що це був «...осередок національного українського життя в повіті ... той осередок, як людська установа, міг часом підупадати в інтенсивності праці, але все ж був близький душі народній, як і зненавиджений ворогами українського народу, котрі однак не могли з тим осередком повсякчас не рахуватись» [11, с. 4].

У середині 90-х років історична література поповнилася ґрунтовними дослідженнями волинської «Просвіти», зокрема книжкою Гурія Бухала «Просвіта» сіяла світло», де висвітлено розвиток товариства на Рівненщині у 1917–1928 та 1942–1944 роках та проаналізовано зв'язки «Просвіти» з іншими національно-культурними осередками, зокрема дитячо-молодіжною організацією «Пласт», Союзом українок та ін. [12].

Монографія Бориса Савчука «Волинська «Просвіта» є найбільш ґрунтовним і об'єктивним дослідженням такого складного і багатогранного явища, як просвітянський рух, головним завданням якого, на думку автора монографії було «намагання українців зберегти свою національну культуру та духовність від чужих асиміляторських впливів, зберегти себе як монолітну національну спільноту» [13, с. 37]. Б. Савчук простежив виникнення, становлення та розвиток товариства в міжвоєнний період.

У міжвоєнний період «Просвіта» стає своєрідним центром та ідейним натхненником українського національно-культурного руху, бо саме вона ініціювала створення інших культурно-освітніх осередків: «Рідна школа», «Рідна хата», «Основа», «Світло», «Юнацтво», «Пласт», Літературно-мистецьке товариство, Театральне товариство, Союз українок та ін. Окремі з них були філіями «Просвіти», інші – діяли самостійно, але під просвітянським крилом. Завдяки «Просвіті», наприклад, відродило свою діяльність Луцьке православне Чеснохресне братство і т. п.

Слід відзначити, що волинські науковці не залишилися осторонь дослідження даної проблеми. Зокрема, Ю. Крамар, аналізуючи українське шкільництво на

Волині у 1921–1926 роках, подав цікаві відомості про освітні товариства, зокрема «Рідну школу», яка в резолюції з'їзду 24 грудня 1926 року вимагала «ліквідації закону з дня 31 липня 1924 року про деякі постанови в справі шкільництва на східних окраїнах Польщі і язикового закону з того ж дня для тих же властей, як незгідних з постановами міжнародних договорів і самої ж Польської конституції» [14, с. 46].

Висвітлюючи ситуацію з організацією шкільництва у Волинському воєводстві в 20-ті роки, В. Панасюк відзначає, що на формування Волинського українського педагогічного товариства великий вплив мало аналогічне товариство «Рідна школа» у Львові, діяльність якого була на той час досить результативною. Про це свідчать ухвали з'їзду представників культурно-освітніх організацій Волині у Рівному 26 вересня 1926 року, на якому було зроблено спробу об'єднати зусилля всіх культурно-освітніх організацій у боротьбі за національну школу і створити єдиний координаційний центр при Українському педагогічному товаристві у Львові [15, с. 86].

Проблеми становлення української національної школи на Волині у міжвоєнний період та участі освітніх і педагогічних товариств у цьому процесі частково розглядаються у дослідженнях Є. Короля, А. Харчука [16; 17] та багатьох інших. На думку цих авторів, товариства «Рідна школа», «Просвіта», Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка, «Сокіл», «Учительська громада» були головними осередками західноукраїнської прогресивної педагогічної думки.

Діяльність Українського педагогічного товариства та інших освітянських організацій досліджували й польські науковці. Зокрема, М. Іваницький у праці «Українська освіта і школа в Польщі у 1918–1939» [18] зібрав багатий матеріал з історії освітянських осередків, але оцінки їх діяльності часто суперечливі.

Вдалу спробу висвітлити історію культурно-освітньої діяльності Союзу українок Волині у 1921–1939 роках зробила Т. Раєвич [19]. Про активних діячів жіночого культурно-просвітницького руху йдеться у монографії колективу авторів «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах» [20].

Найактивнішим учасником усіх важливих подій політичного і культурно-освітнього руху на західноукраїнських землях була молодь. Це засвідчують і численні молодіжні організації «Сокіл», «Пласт», «Юнацтво», «Січ» та інші, які з'явилися водночас із політичними партіями і осередками «Просвіти». Деякі відомості про їх діяльність подані в контексті іншого матеріалу, знаходимо у дослідженнях В. Боровського [21], В. Максимова [22]. Більшість авторів сходяться на думці, що радикалізм молоді привнесив у національно-визвольний рух приклад безкомпромісності, надаючи особливої своєрідності громадському життю.

Історіографічний огляд буде неповним, якщо не згадати літературу про діяльність православних церковних братств Волині, які теж були активними учасниками процесу національного відродження, в тому числі й в культурно-освітній сфері. Загальне уявлення про релігійну ситуацію

на Волині у досліджуваний період можна скласти, ознайомившись із працями О. Купранця [23], С. Степеня [24].

Таким чином, незважаючи на наявність численних праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, діяльність культурно-освітніх організацій та товариств міжвоєнного періоду необхідно і надалі досліджувати. Потребує також глибокого дослідження політика польських урядів щодо національно-духовних і культурно-освітніх запитів українців Волині.

На сучасному етапі можна спрямовувати дослідницьку діяльність у русло вивчення формування світоглядного аспекту діяльності різновекторних українських громадських та культурницьких організацій в умовах війни сучасної московії проти України. Зважаючи на уроки минулого та нинішню ситуацію, основною метою діяльності модерних культурно-освітніх організацій має бути подальший процес національного викристалізування українства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові. Львів : Просвіта, 1932. 147 с.
2. Дорошенко В. «Просвіта», її заснування і праця. Короткий історичний нарис з додатком про «Просвіти» в інших країнах. Філадельфія : «Молода Просвіта» ім. Митрополита А. Шептицького, 1959. 103 с.
3. Сторіччя матері «Просвіти». 1869-1968. Вінніпег, 1968. 309 с.
4. Bartoszewicz K. Polityka galicyjska. Krakow, 1988. 125s.
5. Skypek S. The Problem of Eastern Galicia. New York : Shevcnenko Scientitic Society, 1983. 220 p.
6. Енциклопедія Українознавства. Париж – Нью-Йорк, 1968. Т. 6. 348 с.
7. Євселевський Л. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Київ : Просвіта, 1993. 132 с.
8. Ковб Ж. «Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу. Дрогобич: Відродження, 1993. 98 с.
9. «Волинь». Незалежна громадсько-політична газета. Засновник: обласна Рада, трудовий колектив редакції (заснована 27 вересня 1939 р.).
10. Нарис історії «Просвіти» /Р. Іванчук, та ін. Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. 232 с.
11. Власовський І. Луцька «Просвіта» (10 років просвітянської праці 1918–1928 рр.). Львів, 1928. 62 с.
12. Бухало Г.В. «Просвіта» сіяла світло (Сторінки історії Рівненської «Просвіти» 1917–1920, 1942–1944 рр.). Рівне, 1994. 45 с.
13. Савчук Б.П. Волинська «Просвіта». Рівне: Ліста, 1996. 154 с.
14. Крамар Ю. Українське початкове шкільництво на Волині у 1921–1926 роках. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. № 3. 1997. С. 43–47.
15. Панасюк В. Організація шкільництва у Волинському воєводстві в 20-і роки: до проблеми польсько-українського порозуміння. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Вип. 3. Луцьк, 1998. С. 82–87.

16. Король Є.П. Українські педагогічні товариства в боротьбі за демократизацію освіти на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. *Минуле і сучасне Волині. Освіта. Наука. Культура* : тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції, м. Луцьк, 13–14 квітня 1990 р. Ч. 2. Луцьк, 1990. С. 70–77.

17. Харчук А. Деякі проблеми становлення української національної школи на Волині в 20-х роках: *матеріали XI наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського держуніверситету*. Ч. 2. Луцьк, 1994. С. 44–46.

18. Iwanicki M. Oswiata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939. Rozprawy № 5. Siedlce, 1975. 120 s.

19. Раєвич Т. Виникнення, організація і громадсько-політична діяльність Союзу українок в 1921–1939 рр. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. № 2. 1997. С. 56–61.

20. «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. Луцьк : Вежа, 1996. Т. 1. 444 с.

21. Боровський В. До історії Українського Пласту на Волині. *Літопис Волині*. 1972. № 10–11. С. 31–41.

22. Максимов В. Розвиток Пласту на Волині. *Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: Історія, здобутки, перспективи*. Луцьк, 1992. С. 76–78.

23. Купранець О. Православна церква у міжвоєнний період Польщі. 1918–1959 рр. Рим, 1974. 176 с.

24. Stepien S. Zycie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. Pzemysl, 1990. 224 s.

REFERENCES:

1. Perskyi S. (1932). Populiarna istoriia tovarystva "Prosvita" u Lvovi [Popular history of "Prosvita" society in Lviv]. Lviv: Prosvita. 147 s. [in Ukrainian].

2. Doroshenko V. (1959). "Prosvita", yii zasnovannia i pratsia. Korotkyi istorychnyi narys z dodatkom pro "Prosvity" v inshykh krainakh ["Prosvita", its foundation and work. A short historical essay with an appendix about "Prosvita" in other countries]. Filadelfia: "Moloda Prosvita" im. Mytropolyta A. Sheptytskoho. 103 s. [in Ukrainian].

3. Storichchia materi "Prosvity". 1869–1968. (1968) [Centenary of mother "Prosvyta". 1869–1968]. Vinnipeh,. 309 s. [in Ukrainian].

4. Bartoszewicz K. (1988). Polityka galicyjska.[Galician politics]. Krakow. 125 s. [in Polish].

5. Skypek S. (1983).The Problem of Eastern Galicia. New York: Shevcnenko Scientitic Society. 220 p. [in English].

6. Entsyklopediia Ukrainoznavstva. (1968). [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Paryzh – Niu-York. T.6. 348 s. [in Ukrainian].

7. Yevselevskiy L. (1993). "Prosvita" v Naddnyprianskii Ukraini ["Prosvita" in Dnieper Ukraine]. Kyiv: Prosvita. 132 s. [in Ukrainian].

8. Kovb Zh. (1993). "Prosvita" – svitlo, znannia, dobro i volia ukraińskoho narodu ["Prosvita" means light, knowledge, goodness and will of the Ukrainian people]. Drohobych: Vidrodzhennia. 98 s. [in Ukrainian].

9. "Volyn". Nezalezhna hromadsko-politychna hazeta. Zasnovnyk: oblasna Rada, trudovyi kolektyv redaktsii (zasnovana 27 veresnia 1939 r.) ["Volyn". Independent socio-political newspaper] [in Ukrainian].

10. Narys istorii "Prosvity" (1993). [Essay on the history of "Prosvita"]. / R. Ivanchuk, ta in. Lviv – Krakiv – Paryzh: Prosvita. 232 s. [in Ukrainian].

11. Vlasovskiy I. (1928). Lutska "Prosvita" (10 rokov prosvitianskoi pratsi 1918–1928 rr.) [Lutsk "Prosvita" (10 years of enlightenment work 1918–1928)]. Lviv. 62 s. [in Ukrainian].

12. Bukhalo H.V. (1994). "Prosvita" siiala svitlo (Storinky istorii Rivnenskoï "Prosvity" 1917–1920, 1942–1944 rr.) ["Prosvita" shone light (Pages of the history of Rivne "Prosvita" 1917–1920, 1942–1944)]. Rivne. 45 s. [in Ukrainian].

13. Savchuk B.P. (1996). Volynska "Prosvita" [Volyn's "Prosvita"]. Rivne: Lista. 154 s. [in Ukrainian].

14. Kramar Yu. (1997). Ukrainske pochatkove shkilnytstvo na Volyni u 1921–1926 rokakh [Ukrainian primary schooling in Volyn in 1921–1926]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii "Istorychni nauky"*. № 3. S. 43–47 [in Ukrainian].
15. Panasiuk V. (1998). Orhanizatsiia shkilnytstva u Volynskomu voievodstvi v 20-i roky: do problemy polsko-ukrainskoho porozuminnia [The organization of schooling in the Volyn Voivodeship in the 1920s: to the problem of Polish-Ukrainian understanding]. Zbirnyk navchalno-metodychnykh materialiv i naukovykh statei istorychnoho fakultetu Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Vyp. 3. Lutsk. S. 82–87 [in Ukrainian].
16. Korol Ye.P. (1990). Ukrainski pedahohichni tovarystva v borotbi za demo-kratyzatsiiu osvity na Zakhidnii Ukraini v kintsi XIX – na pochatku XX st. [Ukrainian pedagogical societies in the struggle for the democratization of education in Western Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. *Mynule i suchasne Volyni. Osvita. Nauka. Kultura : tezy dopovidei ta povidomlen IV Volynskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii*, m. Lutsk, 13–14 kvitnia 1990 r. Ch. 2. Lutsk. S. 70–77. [in Ukrainian].
17. Kharchuk A. (1994). *Deiaki problemy stanovlennia ukrainskoi natsionalnoi shkoly na Volyni v 20-kh rokakh* [Some problems of the formation of the Ukrainian national school in Volyn in the 20s] : materialy XI naukovoï konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu i studentiv Volynskoho derzhuniversitytetu. Ch. 2. Lutsk. S. 44–46. [in Ukrainian].
18. Iwanicki M. (1975). Oswiata i szkolnictwo ukrainskie w Polsce w latach 1918–1939 [The world and Ukrainian education in Poland in the years 1918–1939]. *Rozprawy* № 5. Siedlce, 120 s. [in Polish].
19. Raievych T. (1997). Vynyknennia, orhanizatsiia i hromadsko-politychna diialnist Soiuzu ukrainok v 1921-1939 rr. [The emergence, organization and social and political activity of the Union of Ukrainian Women in 1921–1939] *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii "Istorychni nauky"*. № 2. S. 56–61 [in Ukrainian].
20. "Rode nash krasnyi... " : Volyn u doliakh kraian i liudskykh dokumentakh. (1996). ["Rode nas krasnyi... " : Volyn in the destinies of the regions and human documents]. Lutsk : Vezha. T. 1. 444 s. [in Ukrainian].
21. Borovskiy V. (1972). Do istorii Ukrainskoho Plastu na Volyni [To the history of Ukrainian Plast in Volyn]. *Litopys Volyni*. № 10–11. S. 31–41. [in Ukrainian].
22. Maksymov V. (1992). Rozvytok Plastu na Volyni [Development of Plast in Volyn]. *Mynule i suchasne Volyni. Kraieznavstvo: Istorii, zdobutky, perspektyvy*. Lutsk. S. 76–78 [in Ukrainian].
23. Kupranets O. (1974). Pravoslavna tserkva u mizhvoienniï period Polshchi. 1918–1959 rr. [The Orthodox Church in the interwar period of Poland. 1918–1959]. Rym. 176 s. [in Ukrainian].
24. Stepien S. (1990). Zyce religijne spolecznosci ukrainskiej w Drugiej Rzeczypospolitej [Religious life of the Ukrainian community in the Second Polish Republic]. *Pzemysl*. 224 s. [in Polish].

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.565.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/2>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ

Конончук Ірина Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-8508-0318

У статті досліджено конституційно-правове регулювання інституту конституційної скарги в Україні. Визначено порядок подання та розгляду конституційної скарги, вимоги до її форми й змісту. З'ясовано, що право на конституційну скаргу належить фізичним особам (громадянам України, особам без громадянства, іноземцям) та юридичним особам приватного права. Конституційною скаргою є письмове клопотання до Конституційного Суду України щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу. Зазначено, що конституційну скаргу подають тоді, коли вичерпано всі національні засоби юридичного захисту та за умови, що з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), минуло не більше трьох місяців.

Визначено, що в конституційній скарзі потрібно вказати конкретні положення закону України, які треба перевірити на відповідність Конституції України, і конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України. Конституційна скарга повинна містити обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону.

Охарактеризовано процедуру проведення перевірки конституційних скарг секретаріатом та колегіями Конституційного Суду України, підстави для відмови у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою.

Ключові слова: Конституція України, Конституційний Суд України, конституційна скарга, Велика палата, Сенат, колегія, закон України, суддя-доповідач.

Kononchuk Iryna. Constitutional and legal regulation of the institute of constitutional complaint in Ukraine

The article examines the constitutional and legal regulation of the institute of constitutional complaint in Ukraine. The procedure for filing and consideration of a constitutional complaint, requirements for its form and content are defined. It was found that the right to a constitutional complaint belongs to natural persons (citizens of Ukraine, stateless persons, foreigners) and legal entities under private law.

A constitutional complaint is a written petition to the Constitutional Court of Ukraine regarding verification of the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the law of Ukraine (its individual provisions), which was applied in the final court decision in the case of the subject of the right to a constitutional complaint. It is noted that a constitutional complaint is submitted when all national legal remedies have been exhausted and no more than three months have passed since the date of entry into force of the final court decision, in which the law of Ukraine (its individual provisions) is applied.

It was determined that in a constitutional complaint it is necessary to indicate specific provisions of the law of Ukraine, which must be checked for compliance with the Constitution

of Ukraine, and specific provisions of the Constitution of Ukraine, for which the law of Ukraine must be checked for compliance. A constitutional complaint must contain substantiation of claims regarding the unconstitutionality of the law of Ukraine (its separate provisions) with an indication of which of the human rights guaranteed by the Constitution of Ukraine, in the opinion of the subject of the right to a constitutional complaint, was violated as a result of the application of the law. The procedure for checking constitutional complaints by the secretariat and panels of the Constitutional Court of Ukraine, the grounds for refusing to open constitutional proceedings in the case of a constitutional complaint are characterized.

Key words: *Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, constitutional complaint, Great Chamber, Senate, collegium, law of Ukraine, judge-rapporteur.*

Постановка проблеми. 13 липня 2017 р. Верховною Радою України прийнято новий Закон «Про Конституційний Суд України», яким встановлено порядок подання й розгляду конституційної скарги [1]. Конституційний Суд України 29 березня 2018 р. на спеціальному пленарному засіданні сформував сенати Суду й утворив колегії, а також затвердив їх персональний склад. Сенати Суду розглядають питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України чи їх окремих положень за конституційними скаргами, а також інші питання, визначені Законом «Про Конституційний Суд України». До повноважень Колегії належить вирішення процесуальних питань щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційними поданнями, зверненнями та скаргами. Це завершило нормативно-правове закріплення інституту конституційної скарги в Україні та розпочало етап його практичної реалізації.

Запровадження в Україні інституту конституційної скарги є важливим і прогресивним кроком для забезпечення захисту прав людини, адже можливість звернення осіб з індивідуальними конституційними скаргами щодо законів, які було застосовано в остаточному судовому рішенні в їх справі, реалізує не лише ймовірність судового перегляду справи особи за виключними обставинами у зв'язку з визнанням неконституційними застосованих положень закону, а й може стати дієвим механізмом (засобом) на шляху до вдосконалення законодавства України [2, с. 9].

Стан дослідження. Дослідженню окремих теоретичних і практичних аспектів становлення й розвитку інституту конституційної скарги в Україні приділяли увагу такі вітчизняні вчені-право-

знавці, як В. М. Бесчастний, В. В. Городовенко, М. М. Гультай, П. Б. Євграфов, А. А. Єзеров, В. І. Запорожець, А. Р. Крусян, В. В. Лемак, М. В. Савчин, А. О. Селіванов, О. В. Совгіря, І. Д. Сліденко, Д. С. Терлецький та ін.

Мета статті дослідження порядку подання й розгляду конституційної скарги, вимоги до її форми та змісту.

Виклад основного матеріалу. Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу (ст. 55 Закону «Про Конституційний Суд України») [1].

Конституційна скарга подається винятково щодо відповідності Конституції України закону України (його окремих положень), а не інших підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Президента України, Кабінету Міністрів, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, актів інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Не можуть бути оскаржені дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування і їх посадових осіб.

Під остаточним судовим рішенням слід розуміти ухвалене в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесене в порядку касаційного перегляду. В. Запорожець зазначає, що Конституційний Суд України з метою захисту порушених прав скаргників неодноразово розглядав як остаточне судові рішення в справі акти судів першої інстанції, які не підлягають апеляційному

оскарженню (наприклад ухвали слідчих суддів за Кримінальним процесуальним кодексом України). Значущість питань, які вирішуються слідчими суддями, та можливість суттєвого впливу на обсяг конституційних прав людини дозволяють особі звертатися до Суду й у тих випадках, коли справа по суті ще не розглянуто [3, с. 31].

У ст. 77 Закону «Про Конституційний Суд України» визначено умови прийнятності конституційної скарги. Конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченим статтями 55, 56 цього Закону, а також якщо:

1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту. Конституційний Суд України іноді у своїх ухвалах про відмову у відкритті провадження у справі ототожнює «остаточне судове рішення» й «вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту», що доволі дискусійно. Це зумовлено тим, що скажник із тих чи інших причин може не оскаржити судове рішення або розгляд його скарги не може відбутися. А тому це свідчитиме радше про невичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, а не про відсутність остаточного рішення як такого, адже, з огляду на процесуальне законодавство України, у разі неоскарження рішення суду до суду вищої інстанції або спливу строків на таке оскарження воно набирає законної сили та підлягає виконанню. Тому в цій частині законодавче врегулювання підлягає доповненню щодо надання Суду певної межі розсуду з цього питання в контексті оцінки ефективності засобів юридичного захисту, які потрібно використати перед зверненням до Суду з конституційною скаргою [3, с. 38];

2) із дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), минуло не більше трьох місяців (ст. 77). Конституційну скаргу може бути подано, якщо остаточне судове рішення у справі особи набрало законної сили не раніше 30 вересня 2016 р. Якщо суб'єкт права на конституційну скаргу пропустив строк подання конституційної скарги у зв'язку з тим, що не мав повного тексту судового рішення, то він має право висловити в конституційній скарзі клопотання

про поновлення пропущеного строку [1].

Як виняток, конституційну скаргу може бути прийнято поза межами тримісячного строку з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу. У Законі «Про Конституційний Суд України» не визначено поняття суспільного інтересу.

М. Савчин стверджує, що «суспільний інтерес», що вживається у ч. 2 ст. 77 Закону про Конституційний Суд України, установлює винятки із загальних критеріїв прийнятності конституційних скарг, які зумовлені такими чинниками: а) предмет конституційної скарги стосується певної інституційної проблеми, котра існує в національному правопорядку й потребує свого розв'язання, оскільки її подальше невирішення породжує типові порушення прав і свобод людини, які повинні бути гарантовані конституційними засобами; б) порушення певного основоположного права, гарантованого конституційними засобами, породжує настільки тяжкі й невідворотні наслідки для її носія (навіть якщо вони не становлять певної інституційної проблеми для національного правопорядку) з огляду на порушення фундаментальних засад належної правової процедури, що це потребує невідкладного втручання Конституційного Суду України шляхом розгляду конституційної скарги; в) існує необхідність уніфікації або зміни усталеної практики Суду, оскільки з матеріалів конституційної скарги видно, що наявна практика застосування положень Конституції України має наслідком надмірне та непропорційне обмеження права, яке є предметом розгляду конституційної скарги [4, с. 50–51].

У конституційній скарзі зазначають: 1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 2) відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу; 3) короткий виклад остаточного судового рішення, у якому

було застосовано відповідні положення закону України; 4) опис перебігу розгляду відповідної справи в судах; 5) конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким потрібно перевірити закон України; 6) обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону; 7) відомості про документи й матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів; 8) перелік документів та матеріалів, що додаються [1]. Копія остаточного судового рішення у справі суб'єкта права на конституційну скаргу повинна бути засвідчена в установленому порядку судом, що його ухвалив.

Конституційний Суд України відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги.

У Законі України «Про Конституційний Суд України» не визначено дії, які Суд вважатиме зловживанням правом на подання конституційної скарги. А. Крусян вважає, що наявне зловживання правом на подання скарги – це усвідомлена недобросовісна реалізація відповідним суб'єктом свого права на конституційну скаргу не за її призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/ або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння за формальної правомірності подання цієї скарги [5, с. 17].

У ст. 62 Закону «Про Конституційний Суд України» зазначено підстави для відмови у відкритті конституційного провадження у справі: 1) звернення до Суду неналежним суб'єктом; 2) неналежність до повноважень Суду питань, порушених у конституційній скарзі; 3) неприйнятність конституційної скарги; 4) втрата чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання від-

повідності Конституції України. Із метою захисту й відновлення прав особи Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватися до правовідносин, що виникли під час його чинності; 5) наявність рішення щодо того самого предмета конституційної скарги, а також ухвал Суду про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження у справі, якщо їх постановлено на підставі пунктів 1, 2 ст. 62 Закону «Про Конституційний Суд України» [1].

У період із 1 січня по 31 грудня 2021 р. в Конституційному Суді України постановлено 162 ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справах за конституційними скаргами, з них сенатами – 1, колегіями суддів – 161. Найчастіше колегії суддів та сенати Конституційного Суду України постановлювали ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справах за конституційними скаргами з підстав неприйнятності конституційної скарги, оскільки них не наведено обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону) [6, с. 74].

Конституційна скарга до Суду надсилається поштою або подається безпосередньо до Секретаріату. Секретаріат перевіряє конституційні скарги на відповідність за формою вимогам Закону «Про Конституційний Суд України» впродовж одного робочого дня з часу їх реєстрації. Конституційна скарга в разі її відповідності за формою вимогам Закону після попередньої перевірки, але не пізніше наступного робочого дня з часу реєстрації, передається судді-доповідачу згідно з розподілом.

Якщо конституційна скарга за формою не відповідає вимогам Закону «Про Конституційний Суд України», керівник Секретаріату повертає її суб'єкту права на конституційну скаргу із зазначенням, яким вимогам Закону вона не відповідає. Повернення конституційної скарги не

перешкоджає повторному зверненню до Суду з дотриманням вимог Закону «Про Конституційний Суд України».

Секретаріат здійснює підготовку попереднього висновку про наявність підстав для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними скаргами, які за формою відповідають вимогам Закону «Про Конституційний Суд України». Підготовка попереднього висновку здійснюється протягом семи робочих днів.

За результатами розгляду звернень до Суду на засіданні Колегії постановляють ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою. Секретар Колегії вносить пропозицію голові відповідного Сенату скликати його засідання для розгляду питань, пов'язаних із конституційним провадженням. Якщо Колегія не одностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, секретар Колегії передає конституційну скаргу на розгляд Сенату для вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі. Одностайно постановлена ухвала Колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою є остаточною (ст. 37 Закону «Про Конституційний Суд України») [1].

Суб'єкт звернення до Конституційного Суду України повинен бути повідомлений про відкриття конституційного провадження у справі в десятиденний строк із

дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі.

Після постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі матеріали справи оформляються Секретаріатом. Після завершення оформлення справи за пропозицією судді-доповідача у справі Голова Суду або заступник Голови Суду призначає її для розгляду на засіданні Сенату, Великої палати з метою вирішення питань про форму, строки конституційного провадження та інших організаційних питань.

Висновки. Конституційна скарга спрямована на захист прав людини. Фізичні та юридичні особи, які вважають, що застосований в остаточному судовому рішенні в їхній справі закон суперечить Конституції України, можуть подати конституційну скаргу до Конституційного Суду України. Суб'єктам права на конституційну скаргу потрібно чітко дотримуватися вимог щодо форми та змісту скарги й умов її прийнятності. Обов'язково в конституційній скарзі треба зазначити конкретні положення закону України, які потрібно перевірити на відповідність Конституції України, і конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України. Конституційна скарга повинна містити обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
2. Бесчастний В. М., Запорожець В. І. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. 3 (72). С. 9–20.
3. Запорожець В. Умови прийнятності конституційних скарг: законодавче врегулювання та практика Конституційного Суду України. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 3. С. 25–50.
4. Савчин М. Доктринальні проблеми запровадження конституційної скарги в Україні. *Право України*. 2018. № 12. С. 39–54.
5. Крусян А. Р. Актуальні питання сучасної практики впровадження конституційної скарги в Україні: теоретико-праксеологічний аналіз. *Юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 13–21.
6. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2021 р. : Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 16 червня 2022 р. № 13-п/2022. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy "Pro Konstytutsiyni Sud Ukrainy" vid 13.07.2017 r. № 2136-VIII [The Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine" from 13.07.2017 № 2136-VIII]. *zakon. rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [in Ukrainian].
2. Beschastnyi, V.M., & Zaporozhets, V.I. (2020). Instytut konstytutsiinoi skarhy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Constitutional complaint in Ukraine: current state and development prospects]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Law journal of Donbass*, 3 (72), 9–20 [in Ukrainian].
3. Zaporozhets, V. (2020). Umovy pryiniatnosti konstytutsiinykh skarih: zakonodavche vrehuliuвання ta praktyka Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Admissibility of constitutional complaints: legislative regulation and practice of the constitutional court of Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava – Ukrainian journal of constitutional law*, 3, 25–50 [in Ukrainian].
4. Savchyn, M. (2018). Doktrynalni problemy zaprovadzhennia konstytutsiinoi skarhy v Ukraini [Doctrinal issues of introduction of the constitutional complaint in Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 12, 39–54 [in Ukrainian].
5. Krusyan, A. (2019). Aktualni pytannia suchasnoi praktyky vprovadzhennia konstytutsiinoi skarhy v Ukraini: teoretyko-prakseolohichnyi analiz [Current issues of the modern practice of implementing a constitutional complaint in Ukraine: theoretical and praxeological analysis]. *Yurydychnyi visnyk – Law herald*, 2, 13–21 [in Ukrainian].
6. Shchorichna informatsiina dopovid Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy za 2021 r. : Zatverdzheno Postanovoiu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 chervnia 2022 r. № 13-p/2022. [Annual information report of the Constitutional Court of Ukraine for 2021: Approved by the Resolution of the Constitutional Court of Ukraine from]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid.pdf> [in Ukrainian].

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОВЕДІНКИ СУДДІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Фідря Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9703-9494

Гофман Юрій Богданович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-8200-7059

У статті розглянуто актуальні аспекти участі судді у соціальних мережах крізь призму дотримання ним етичних вимог та стандартів. Визначено, що соціальні мережі є одним із сучасних засобів формування довіри до судової влади та її представників. Вони виступають ефективним комунікаційним каналом для обміну інформацією та її поширення, платформою для забезпечення відкритості та прозорості судової влади як інституції, а також для формування її позитивного іміджу.

Наголошено, що участь та поведінка судді у соціальних мережах нерозривно пов'язана із реалізацією ним права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Однак для судді це право обмежується обов'язком виявляти стриманість та належну обачність, а також вимогою уникати поширення інформації у соціальних мережах, яка потенційно може підірвати довіру суспільства у незалежний та неупереджений суд. Судді повинні демонструвати максимальну стриманість та поміркованість у висловленні власних поглядів та міркувань через соціальні мережі щодо подій політичного характеру, чутливих суспільних тем та особливо делікатних питань.

Проаналізовано етичні засади поширення суддею у соціальних мережах інформації, що містить публічну критику колег-суддів та їхніх рішень, а також оцінку й критичні зауваження щодо дій та рішень представників інших правничих професій. Підкреслено, що до висловлювань судді діють ті ж самі вимоги стриманості, поваги до власної гідності та гідності правничої професії. Неприпустимими є образливі, зневажливі висловлювання та такі, які принижують авторитет правника та інституцію, яку він представляє.

Підсумовано, що суддя є повноправним членом суспільства і як для виконання своїх професійних функцій, так і реалізації власних інтересів, не пов'язаних із судівництвом, повинен мати доступ до користування можливостями глобального інформаційного простору. Однак, реалізуючи свободу вираження поглядів, судді повинні пам'ятати про свою відповідальність і обов'язки в суспільстві та проявляти стриманість у висловленні своїх поглядів і думок за будь-яких обставин, оскільки їхні заяви можуть поставити під загрозу їхню незалежність, неупередженість та авторитет судової влади.

Ключові слова: етика судді, право на свободу думки і слова, Кодекс суддівської етики, соціальні мережі, публічна критика, довіра до судів.

Fidria Yulia, Hofman Yuriy. Ethical principles of judge's behavior in social networks

The article examines the current aspects of the judge's participation in social networks through the prism of his compliance with ethical requirements and standards. It was determined that social networks are one of the modern instruments of building trust in the judiciary and its representatives. They act as an effective communication channel for the information exchange and sharing, a platform for ensuring the openness and transparency of the judiciary as an institution, as well as for the formation of its positive image.

It was emphasized that the judge's participation and behavior in social networks is inextricably linked to the right for freedom of thought and speech, to the free expression of his views

and beliefs. However, for the judge, this right is limited by the duty to exercise restraint and due diligence, as well as the requirement to avoid the dissemination of information on social networks that could potentially undermine public confidence in an independent and impartial judiciary. Judges must demonstrate maximum restraint and moderation in expressing their own views and opinions through social networks regarding events of a political nature, sensitive social topics and especially sensitive issues.

The ethical principles of the distribution of information by a judge in social networks containing public criticism of fellow judges and their decisions, as well as evaluation and critical remarks about the actions and decisions of representatives of other legal professions, are analyzed. It is emphasized that the same requirements of restraint, respect for one's own dignity and the dignity of the legal profession apply to the judge's statements. Offensive, derogatory statements and those that degrade the authority of a lawyer and the institution he represents are unacceptable.

It was concluded that a judge is a member of society and should have access to use the opportunities of the global information space both in order to perform his professional functions and to realize his own interests not related to the judiciary. However, judges should be mindful of their responsibilities and duties in society and exercise restraint in expressing their views and opinions under any circumstances, as their statements may threaten their independence, impartiality and the authority of the judiciary.

Key words: judge's ethics, the right to freedom of thought and speech, the Code of Judicial Ethics, social networks, public criticism, trust in courts.

Соціальні мережі стрімко увірвалися у наше повсякдення і без перебільшення ми вже не уявляємо нашого життя без гортання нескінченних сторінок, без висвітлення та поширення власних думок, коментарів та фото, без проставлення вподобайок та інших реакцій на світлини, новини чи інформацію про якісь події як публічного, так і приватного характеру. По суті маємо «життя в мережі», де є свої норми й правила поведінки, вимоги й зобов'язання, наявність яких ми часто навіть не усвідомлюємо.

Соціальні мережі стали невід'ємним атрибутом життя кожного з нас, незалежно від професії та роду занять. Для більшості професій поведінка у соцмережах визначається загальноновизнаними нормами етики й моралі. Однак для представників правничої спільноти існують додаткові регулятори з огляду на ту високу й надзвичайно важливу суспільну місію, яку покликані реалізовувати правники, – забезпечувати повагу до прав людини та їх захист, утверджувати верховенство права та справедливості. Такими додатковими регуляторами виступають етичні кодекси (правила етичної поведінки) різних представників правничої професії – суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів. Власне ці акти встановлюють певні рамки поведінки правників як під час провадження професійної діяльності, так і у позаробочий час, у тому числі й у соціальних мережах. Фактично

в усіх етичних кодексах (правилах етичної поведінки) правників йдеться про те, що поведінка у соціальних мережах не повинна принижувати авторитет як конкретної особи правника, так і професійної спільноти, представником якої він є. Ця вимога спрямована насамперед на формування та зміцнення довіри суспільства до відповідних професійних правничих інституцій, що є ключовим індикатором зрілості правової держави.

Значення довіри до судової влади важко переоцінити, адже судова система будь-якої держави повинна опиратися на повагу й впевненість усіх громадян в незалежності, безсторонності, добросовісності та справедливості суддів. Одним із сучасних способів формування довіри до судової влади та її представників є використання соціальних мереж як ефективного комунікаційного каналу для обміну інформацією та її поширення, як платформи для забезпечення відкритості та прозорості судової влади як інституції, а також для формування її позитивного іміджу. Як зазначається в літературі, сучасні технології дозволяють забезпечити пряму взаємодію з громадянами за допомогою використання інструментів інформування через офіційні сторінки у соцмережах, що сприяє встановленню ефективної комунікації, оперативному донесенню повідомлень до цільової аудиторії за допомогою ефективних засобів і форм [1, с. 73].

Так, власні сторінки у Facebook та Telegram-канали мають Верховний Суд, Вищий антикорупційний суд, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду та інші суди, які активно використовуються для налагодження діалогу з громадськістю. Окрім того, багато суддів мають власні (особисті) сторінки у різноманітних соціальних мережах і досить активно їх ведуть, розміщуючи інформацію як професійного, так і особистого (приватного) характеру. Однак така діяльність суддів має обмеження, недотримання яких може стати підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Поведінка судді у соціальних мережах до певної міри є урегульованою як на міжнародному, так і на національному рівні. З-поміж міжнародних правових актів варто виділити Основні принципи незалежності судових органів (1985) та Бангалорські принципи поведінки суддів (2006), а також відповідні акти Ради Європи: зокрема, Європейську хартію про статус суддів (1998), Рекомендацію Комітету міністрів CM/Rec(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та відповідальність, Звіт Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) щодо свободи вираження поглядів суддів (CDLAD(2015)018). Найновішим на сьогодні є Висновок Консультативної ради європейських суддів (КРЕС/ССЈЕ) від 2 грудня 2022 року № 25 (2022) щодо свободи самовираження суддів (далі – Висновок КРЕС № 25 (2022)) [2], який містить загальні вказівки на параметри, які слід враховувати, коли судді реалізують своє право на свободу вираження поглядів як у суді, так і поза ним, у тому числі в ЗМІ та соціальних мережах.

На національному рівні означені питання регламентовані Кодексом суддівської етики 2013р., затвердженим XI черговим з'їздом суддів України. Участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади (ст. 20) [3].

Слід зауважити, що проблематика етичних засад поведінки судді як загалом, так

і у соціальних мережах, не залишається поза увагою і науковців. Дослідженням указаних питань займалися С. Жуков, О. Кібенко, І. Кондратова, Ю. Меліхова, О. Овчаренко, А. Панова, О. Саленко, О. Хотинська-Нор, Н. Шелевер та інші. Наукові розробки, безумовно, варто використати у ході роботи над оновленням Кодексу суддівської етики та забезпеченням єдиної практики його застосування, яка триває ще з 2018 року. Відповідно до проекту змін до Кодексу суддівської етики (станом на 05.02.2021р.), розміщеного на сайті Ради суддів України, редакція аналізованої статті дещо осучаснена і викладена таким чином: «Участь судді у соціальних мережах та комунікація в мережі Інтернет є допустимими. Суддя може розміщувати, коментувати інформацію чи реагувати на неї таким чином, щоб не завдати шкоди авторитету судді та судової влади (ст. 21 проекту) [4]. Таким чином, активна участь і користування соцмережами для судді є можливою, але із певними обмеженнями, про які йтиметься далі.

Участь та поведінка судді у соціальних мережах нерозривно пов'язана із реалізацією ним права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, гарантованих ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та ст. 34 Конституції України. Однак це право не є абсолютним, бо як зазначається у пункті 2 ст. 10 Конвенції, здійснення цього права, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Указані обмеження стосуються кожної особи, у тому числі й судді. Однак на суддівську спільноту покладаються ще й додаткові (більш жорсткі) обмеження, зумовлені їхньою професійною належністю. Як говорить Преамбула до

Кодексу суддівської етики, «усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці» [3]. Зважаючи на наведені положення, у даному випадку не може вестися мова про порушення прав судді або ж про їхнє невинуватене чи непропорційне звуження.

Питання встановлення для суддів повної заборони на користування соціальними мережами піднімалося неодноразово, і не лише у нашій державі. Однак слід розуміти, що реалізувати цю заборону та проконтролювати її дотримання суддями практично неможливо та й навряд чи доцільно. Адже суддя продовжує залишатись повноправним членом суспільства і як для виконання своїх професійних функцій, так і реалізації власних інтересів, не пов'язаних із судівництвом, повинен мати доступ до користування можливостями глобального інформаційного простору. За посередництвом соціальних мереж суддя може провадити моніторинг останніх змін у законодавстві, обговорювати сучасні правничі тенденції та інструменти (наприклад, Facebook-група «Як написати судові рішення: практичні поради», адміністратором якої є суддя Верховного Суду О. Кібенко), мати доступ до новин, бібліотек та іншої корисної інформації (наприклад, аналітичного характеру чи баз даних) без будь-яких обмежень.

Водночас, як справедливо зазначається у літературі, суддя може користуватися соціальними мережами для реалізації власних потреб: у спілкуванні з членами своєї родини, друзями (реальними) та знайомими; отриманні інформації з різних сфер, що її цікавлять як особистість та допомагають у її розвитку; або для отримання певних послуг (здійснити покупку, записатися на консультацію чи прийом, стати учасником певного заходу тощо) [5, с. 591]. При цьому надзвичайно важливим є відповідальне ставлення судді до власної поведінки в соціальних мере-

жах та усвідомлення ним її наслідків для професійного реноме.

У п. 4 розділу IX Висновку КРЕС № 25 (2022) зазначається, що здійснюючи свою свободу вираження поглядів, судді повинні пам'ятати про свою конкретну відповідальність і обов'язки в суспільстві та проявляти стриманість у висловленні своїх поглядів і думок за будь-яких обставин, коли, в очах розумного спостерігача, їхня заява може поставити під загрозу їхню незалежність або неупередженість, відповідність посаді, або поставити під загрозу авторитет судової влади [2].

На виконання цієї рекомендації судді повинні уважно стежити за змістом контенту, який з'являється у них на сторінках у соціальних мережах, ретельно відфільтровувати матеріал, який вони «репостять», коментують або на який реагують вподобайкою чи іншою реакцією. На підтвердження цієї позиції наведемо положення абз. 2 п. 6 Висновку КРЕС № 25 (2022): «У той же час слід підвищувати обізнаність суддів про те, що під час публікації в соціальних мережах все, що вони публікують, стає постійним навіть після видалення та може вільно тлумачитися або навіть бути вирвано з контексту. Псевдоніми не приховують неетичну поведінку в Інтернеті. Судді повинні утримуватися від публікації будь-яких матеріалів, які можуть поставити під загрозу довіру громадськості до їх неупередженості або суперечити гідності їхньої посади чи судової системи» [2].

Судді повинні демонструвати максимальну стриманість та поміркованість у висловленні власних поглядів та міркувань через соціальні мережі щодо подій політичного характеру, чутливих суспільних тем та особливо делікатних питань. Те ж саме стосується інформації приватного характеру: деталей особистого життя, фото відпочинку чи святкового столу, родинних світлин тощо. У п. 69 Висновку КРЕС № 25 (2022) йдеться про те, що за деякими винятками, приватне спілкування не повинно підлягати обмеженням свободи вираження поглядів, а приватне спілкування визначається як двостороннє спілкування або спілкування в закритій групі, доступ до якої має бути наданий суддею, включаючи служби обміну

повідомленнями або закриті групи соціальних платформ [2]. Однак, так чи інакше, громадськість завжди буде сприймати суддю як представника важливої державної інституції, що здійснює правосуддя, незалежно від того, бачать вони його на роботі, у побуті чи стежать за ним у Facebook чи Instagram. Навіть якщо суддя є учасником закритої групи, яка жодним чином не пов'язана із його професійною діяльністю (наприклад, Viber-група для батьків учнів певної школи або батьків вихованців групи дитячого садка, група ОСББ або дачного масиву у Telegram тощо), його чи її сприйматимуть насамперед як суддю (звісно за умови обізнаності про посаду особи). Як зазначається у п. 8 Висновку КРЄС № 25 (2022), за обставин, коли громадськість не завжди може чітко розрізнити суддю, який діє в приватній чи професійній якості, Висновок розглядає заяви суддів з точки зору того, що вони є державними посадовцями [2]. З огляду на це, уміст сторінки у соціальній мережі або ж дописи у групах на різних соціальних платформах (навіть закритого формату) може як сприяти формуванню суспільної думки про суддю як професіонала, так і стати підставою для звинувачення судді у ймовірній упередженості.

Змодельюємо ситуацію. Адвокатське об'єднання «Д. і партнери» розмістило на своїй сторінці у Facebook власну рекламу, однак використало фото й написи відверто сексистського характеру. Указаний допис зібрав дуже багато негативних реакцій та гнівних коментарів, серед яких був і розлогий коментар судді С., яка констатувала грубе порушення авторами реклами правил адвокатської етики. Припустимо, що за місяць після цих подій суддя С. розглядатиме справу, у якій представником однієї із сторін є адвокат з адвокатського об'єднання «Д. і партнери». Чи не буде підстав для сумнівів у ймовірному упередженому ставленні до такого адвоката з боку цієї судді? Вочевидь, підстави сумніватися такі будуть.

Ще один аспект, на який варто звернути увагу у ході висвітлення етичних засад поведінки судді у соціальних мережах, це публічна критика колег-суддів та їхніх рішень, а також оцінка й критичні зауваження щодо дій та рішень представників

інших правничих професій (наприклад, адвокатів, прокурорів). Щодо останніх, то до висловлювань судді діють ті ж самі вимоги стриманості та поваги до власної гідності та гідності правничої професії. Неприпустимими є образливі, зневажливі висловлювання та такі, які принижують авторитет правника та інституцію, яку він представляє.

Щодо публічної критики або інформації, яка стосується судової системи у цілому, включно з коментарями щодо колег-суддів, то КРЄС у своєму Висновку № 25 (2022) виходить з наступного. З одного боку, визнається, що стриманість застосовується до суддів у всіх випадках, коли авторитет і неупередженість суддів, судової системи, ймовірно, будуть поставлені під сумнів (п. 51). З іншого боку, якщо справа безпосередньо впливає на роботу судів, судді також повинні мати право коментувати політично суперечливі теми, включаючи законодавчі пропозиції чи політику уряду. Це впливає з того факту, що громадськість має законний інтерес бути поінформованою про ці питання, оскільки вони стосуються дуже важливих питань у демократичному суспільстві. Судді, які обіймають керівні посади або обіймають посади в асоціаціях суддів чи судовій раді, займають помітне становище, щоб виступати від імені судової влади (п. 48).

Ілюстрацією такого підходу може слугувати так званий «кейс Богдана Львова». Голова Верховного Суду В. Князев у своєму коментарі на сторінці єдиного порталу «Судова влада України», серед іншого, зазначив: «Ситуація, яка склалась у зв'язку з підтвердженням з боку Служби безпеки України наявності громадянства РФ у судді Верховного Суду, потребує якнайшвидшого вирішення, тому мною прийнято непросте рішення про відрахування судді Львова Б. Ю. зі штату Верховного Суду. Це безпрецедентне рішення для судової системи, адже зазначені положення Конституції та Закону застосовуються вперше. Але в часи повномасштабної війни з російською федерацією, коли на фронті та в тилу гинуть наші найкращі громадяни, ми не можемо дозволити навіть найменший сумнів в об'єктивності, незалежності та неупередженості Верховного Суду та всіх його суддів» [6].

Безумовно, у наведеній ситуації очільник Верховного Суду мав право і навіть обов'язок відреагувати, оскільки йшлося про авторитет найвищого суду у системі судоустрою України. Важливо при цьому не створювати інформаційний вакуум, а мати сміливість визнати проблему, продемонструвати відкритість та готовність до самоочищення. Недостатньо задекларувати цінності, якими повинні керуватися представники судової влади, або постійно говорити про них публічно – необхідно втілювати їх у життя, у кожне рішення чи вчинок.

Коментувати вітчизняну судову практику як матеріал, безпосередньо пов'язаний із професійною діяльністю суддів, також слід максимально коректно, конструктивно та з повагою до незалежності судді. При цьому слід обов'язково враховувати, що навіть така критика може кидати тінь на усю систему правосуддя, знижувати її авторитет, дискредитувати судову владу у цілому. Щодо коментування власних рішень, то, як зазначено у п. 42 Висновку КРЕС № 25 (2022), індивідуально судді повинні утримуватися від використання засобів масової інформації щодо власних справ, навіть якщо їх спровокувати. Якщо засоби масової інформації або зацікавлені представники громадськості критикують рішення, суддя повинен уникати відповідей на таку критику, пишучи пресі або відповідаючи на запитання журналістів. Суддя має відповідати на законні очікування громадян чітко вмотивованими рішеннями. [...] Крім того, у виняткових випадках, коли суддю очорнюють, він/вона повинен мати право захищати себе та захищати свою чесність, як і будь-який інший громадянин.

У цьому контексті в якості прикладу можна навести рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 12.07.2021р. про відмову у притягненні судді Октябрського районного суду міста Полтави Г. до дисциплінарної відповідальності та припинення дисциплінарного провадження [7]. У дисциплінарній скарзі зазначалося, що суддя Г. на власній сторінці у соціальній мережі Facebook розмістила пост, висловлювання у якому мають образливий характер та порочать честь, гідність і ділову репутацію скаржника.

У ході розгляду дисциплінарної справи було встановлено, що наведені у публікації вислови судді Г. виходять за межі допустимого здійснення суддею розповсюдження інформації, мають образливий характер і є порушенням правил суддівської етики. Зокрема, суддя Г. у своїй публікації свідомо спотворила прізвище скаржника, хоча їй було достеменно відомо правильне його написання, прирівняла особу скаржника до «низьких істот», що свідчить про зневажливе ставлення до нього, використала фразеологізм (крилатий вислів) «30 срібняків» та слово «журналіст» в лапках, що вказує на зневажливу оцінку ділових і професійних якостей скаржника при виконанні ним трудових обов'язків.

Разом з тим не було встановлено достовірних фактів, що порушення правил суддівської етики суддею Г. мала наслідком підрив авторитету правосуддя. Більше того, Друга Дисциплінарна палата врахувала, що суддя, перебуваючи в умовах тривалого цькування та переслідування громадянином ОСОБА4, який для її паплюження використовував можливості сайту «Останній Bastion» та соціальної мережі Facebook, написала публікацію, яка стала предметом розгляду у цій дисциплінарній справі, намагаючись пояснити читачам своєї сторінки, чим обумовлена поведінка ОСОБА4, наскільки неправдивими є його обвинувачення на її адресу, а порушені за його заявами кримінальні провадження стосовно неї – безпідставними. Дисциплінарний орган зазначив, що об'єктивно оцінив конкретну ситуацію, що склалася між суддею Г. та скаржником, емоційну напругу судді та умови, за яких вона реалізовувала своє право на свободу вираження поглядів [7].

У продовження теми слід зауважити, що за загальним правилом судді, які зазнають критики, підпадають під обов'язок обмежень, який не дозволяє їм відповідати. Про це самі судді часто нагадують громадськості у своїх публікаціях на сторінках соціальних мереж. У коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки судді вказується таке положення: «Представники громадськості, а також законодавчих і виконавчих органів можуть публічно висловлювати свою думку про недоліки, упущення чи помилки судді, а також про

винесені ним рішення. Дотримуючись загальноприйнятого правила не висловлюватися з приводу політичних питань, суддя зазвичай не відповідає на критику у свій бік. [...] Замість поглиблення конфлікту ... більш раціональним і мудрим рішенням є ігнорування будь-яких скандальних нападок (п. 137) [8]. Для соціальних мереж ця рекомендація є надзвичайно корисною, адже написаний суддею коментар може виявитися надто емоційним та образливим. Загалом, все, що суддя бажає сказати громадськості, він повинен викласти у своєму рішенні.

Насамкінець зазначимо, що знайти оптимальний баланс між конкуруючими правами – правом судді на свободу вира-

ження поглядів (у тому числі й у соціальних мережах), з одного боку, і правом на незалежний та безсторонній суд, з іншого, – надзвичайно важко. Базовою залишається загальна вимога судового обмеження, суть якої полягає у тому, що судді, виявляючи стриманість та належну обачність, повинні уникати поширення інформації у соціальних мережах, яка потенційно може підірвати довіру суспільства у незалежний та неупереджений суд. Одним із способів реалізації такої вимоги є встановлення в державі дійсно високих етичних стандартів суддівської поведінки, дотримання яких забезпечувало б належну повагу суспільства до суду та зміцнювало авторитет органів судової влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Редчук Р.О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 1. Том 33 (72). С. 72–76.

2. Висновок Консультативної ради європейських суддів (КРЕС/CCJE) від 2 грудня 2022 року № 25 (2022) щодо свободи самовираження суддів. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/256839-svoboda-slova-sudey-konsultativnyy-совет-европейских-sudey-prinyal-povyy-vyvod-po-povodu-uchastiya-sudey-v-sotssetyakh-smi-i-politicheskikh-debatakh-perevod> (дата звернення 20.12.2022)

3. Кодекс суддівської етики : затверджений Рішенням XI чергового з'їзду суддів України від 22 лютого 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення 20.12.2022)

4. Проект змін до Кодексу суддівської етики. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents> (дата звернення 20.12.2022)

5. Шило О.Г., Панова А.В., Скідан Н.В. «Дружба» правників у Facebook: pros and cons. *The 13th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"* (July 28–30, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. С. 586–595.

6. Голова Верховного Суду Всеволод Князев відрахував суддю Богдана Львова із штату Верховного Суду. *Офіційний портал «Судова влада України»*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1329898/> (дата звернення 20.12.2022)

7. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 12.07.2021р. про відмову у притягненні судді Октябрського районного суду міста Полтави Г. до дисциплінарної відповідальності та припинення дисциплінарного провадження. *Сайт Вищої ради правосуддя*. URL: <https://hcj.gov.ua/acts> (дата звернення 20.01.2022)

8. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки судді (2006). Управління ООН з наркотиків та злочинності. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf> (дата звернення 20.12.2022)

REFERENCES:

1. Redchuk, R.O. (2022) Osoblyvosti vykorystannya sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni yak suchasnoho kanalu komunikatsiyi [Peculiarities of using social networks in public governance as a modern communication channel] *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration*, 1. Vol. 33 (72), 72–76 [in Ukrainian].

2. Vysnovok Konsultatyvnoyi rady yevropeyskykh suddiv (CCJE) vid 2 hrudnya 2022 roku № 25 (2022) shchodo svobody samovyrazhennya suddiv [Consultative Council Of European

Judges (CCJE) Opinion No. 25 (2022) on freedom of expression of judges]. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/256839-svoboda-slova-sudey-konsultativnyy-sovet-evropeyskikh-sudey-prinyal-novyy-vyvod-po-povodu-uchastiya-sudey-v-sotssetyakh-smi-i-politicheskikh-debatakh-perevod> [in Ukrainian].

3. Kodeks suddivskoi etyky : zatverdzeni Rishenniam XI chervovoho zizdu suddiv Ukrainy vid 22 liutoho 2013 r. [Code of Judicial Ethics: approved by the Decision of the XI Regular Congress of Judges of Ukraine dated February 22, 2013]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> [in Ukrainian].

4. Proiekt zmin do Kodeksu suddivskoi etyky [Draft amendments to the Code of Judicial Ethics] Rada suddiv Ukrainy – Council of Judges of Ukraine. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents> [in Ukrainian].

5. Shylo, O.G., Panova, A.V., & Skidan, N.V. (2022) "Druzhba" pravnykiv u Facebook: pros and cons ["Friendship" of lawyers on Facebook: pros and cons]. *The 13th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"*. (pp. 586–595). CPN Publishing Group, Tokyo, Japan [in Ukrainian].

6. Holova Verkhovnoho Sudu Vsevolod Kniaziev vidrakhuvav suddiu Bohdana Lvova iz shtatu Verkhovnoho Sudu. [The Chairman of the Supreme Court, Vsevolod Knyazev, expelled Judge Bohdan Lviv from the staff of the Supreme Court] Ofitsiynyi portal "Sudova vlada Ukrainy" – Official portal "Judiciary of Ukraine" URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1329898/> [in Ukrainian].

7. Rishennia Druhoi Dystsyplinarnoi palaty Vyshchoi rady pravosuddia vid 12.07.2021r. pro vidmovu u prytiahnenni suddi Oktyabrskoho raionnoho sudu mista Poltavy H. do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti ta prypynenni dystsyplinarnoho provadzhennia [Decision of the Second Disciplinary Chamber of the High Council of Justice dated July 12, 2021. on the refusal to bring the judge of the Oktyabrsky district court of the city of Poltava G. to disciplinary responsibility and the termination of disciplinary proceedings] Sait Vyshchoi rady pravosuddia – Website of the Supreme Council of Justice. URL: <https://hcj.gov.ua/acts> [in Ukrainian].

8. Komentari shchodo Banhalorskykh pryntsypiv povedinky suddi (2006) [Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct] Upravlinnia OON z narkotyktiv ta zlochynnosti – United Nations Office on Drugs and Crime [in Ukrainian].

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 349.22:331.106.4]:355.48(477:470)“2014*/...

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/4>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Сокол Марія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-6820-3347

Вознюк Наталія Іванівна,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-6705-0497

Стаття присвячена механізму правового регулювання призупинення дії трудового договору, як нового юридичного факту, вимушене внесення якого до норм законодавства відбулось на підставі збройної агресії російської федерації по відношенню до України.

У дослідженні висвітлюються зміст та ознаки призупинення дії трудового договору, наводяться чіткі критерії розмежування простою, призупинення трудового договору та припинення трудового договору у зв'язку із відсутністю виробничих, організаційних та технічних умов для здійснення праці. Авторами зроблено висновок, що призупинення може застосовуватися лише у випадку, якщо роботодавець не може забезпечити працівника роботою, а працівник одночасно не може її виконувати, у зв'язку із наявним ризиком для життя та здоров'я в результаті збройної агресії. Дана підстава чітко відмежовує призупинення від інших правово-призупиняючих юридичних фактів, які наведені у Проекті Трудового кодексу України.

Досліджено інші особливості процедури призупинення дії трудового договору, такі як: територіальне поширення дії даної норми, коло суб'єктів до яких вона може бути застосована та обмеженість застосування даної процедури у часі. Врегульовано порядок кадрової процедури призупинення дії трудового договору, висвітлено особливості повідомлення сторін та порядок оскарження дій роботодавця у випадку не згоди працівника із призупиненням дії трудового договору. Визначено специфіку компенсації державою-агресором середньої заробітної плати та єдиного страхового внеску, з подальшою можливістю зарахування періоду призупинення до страхового стажу працівника. Особливість судового процесу полягає у тому, що кожен працівник повинен звертатись до суду в індивідуальному порядку, а рішення у таких справах будуть виконуватись у рамках міжнародного приватного права із залученням міжнародних інститутів коштом арештованого майна російської федерації як в Україні, так і в будь-якій іншій країні.

Ключові слова: трудове право, трудовий договір, призупинення дії трудового договору, військова агресія російської федерації.

Sokol Mariia, Vozniuk Nataliia. Legal regulation of suspension of the employment contract

The article is devoted to the mechanism of legal regulation of the suspension of the employment contract as a new legal fact, which was forced to be introduced into the legislation due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The study highlights the content and signs of suspension of an employment contract, provides clear criteria for distinguishing between idle time, suspension of an employment contract and termination of an employment contract due to the lack of production, organizational and technical conditions for work. The authors conclude that suspension can be applied only if the employer cannot provide the employee with work, and the employee cannot perform it

at the same time, due to the existing risk to life and health as a result of armed aggression. This ground clearly distinguishes suspension from other suspending legal facts, which are listed in the Draft Labor Code of Ukraine.

Other peculiarities of the procedure for suspension of the employment contract are investigated, such as: territorial spread of this provision, the range of subjects to which it can be applied and the limited application of this procedure in time. The procedure of personnel procedure for suspension of the employment contract is regulated, the peculiarities of notification of the parties and the procedure for appealing against the employer's actions in case of disagreement of the employee with the suspension of the employment contract are highlighted. The specifics of compensation by the aggressor state of the average wage and a single insurance premium, with the subsequent possibility of crediting the period of suspension to the employee's insurance experience, are determined. The peculiarity of the judicial process is that each employee must apply to the court individually, and decisions in such cases will be enforced under private international law with the involvement of international institutions at the expense of the seized property of the Russian Federation both in Ukraine and in any other country.

Key words: labor law, employment contract, suspension of employment contract, military aggression of the Russian Federation.

Військова агресія російської федерації на території України зумовила внесення ряду необхідних змін до законодавчих актів, щодо порядку регулювання тих чи інших правовідносин, зокрема і трудових. Так, 24 березня 2022 року набув чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1], у якому одним із найістотніших нововведень є запровадження нового юридичного факту у трудовому праві – призупинення дії трудового договору.

Варто зауважити, що процедура правового регулювання призупинення трудового договору для України є новою, позаяк, за своєю природою вона прямо впливає на реалізацію працівником свого права на працю, яке передбачено Конституцією України. Проте, ті зміни, які на сьогодні були внесені до нормативно-правових актів у питаннях: розширення кола підстав припинення трудових правовідносин, збільшення тривалості відпустки без збереження заробітної плати та призупинення дії трудового договору є безумовно необхідними і їх варто розглядати саме в контексті тих, що були спричиненні введенням воєнного стану.

Правопризупиняючі юридичні факти мають особливий інтерес для дослідження, оскільки, незважаючи на те, що ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» була уточнена та удосконалена, все ж є ряд досить гострих спірних питань, які потребують законодавчого врегулювання, з метою подальшого унеможливлення виникнення трудових спорів.

Серед наукових доробок дана тема піднімалася досить рідко, проте все ж є напрацьовані дослідження Мельника К. Ю. та Сімутіної Я. В., які розглядали питання визначення змісту та підстав призупинення індивідуальних трудових правовідносин. Варто зауважити, що тлумачення даного юридичного факту наводилося у досить широкому значенні і включало лише одну спільну ознаку із процедурою призупинення дії трудового договору, яка була введена до законодавчого регулювання у 2022 році це те, що результат такої процедури не тягне за собою звільнення працівника з роботи.

Так, у дисертаційному дослідженні Сімутіної Я. В. призупинення трудового договору трактується як одна з можливих стадій у динаміці трудових відносин, коли внаслідок законодавчо визначених причин роботодавця за своєю ініціативою, ініціативою працівника або третіх осіб тимчасово призупиняє виконання своїх обов'язків із забезпечення працівника роботою та зазвичай має право призупинити виконання свого обов'язку щодо виплати працівнику заробітної плати, проте трудові правовідносини при цьому не припиняються. [2, с. 257]. До призупинення трудового договору автор відносить відсторонення працівників від роботи (ст. 46 КЗпП України); підвищення кваліфікації працівником з відривом від виробництва (ст. 122 КЗпП України); виконання державних або громадських обов'язків, якщо за чинним законодавством України ці обов'язки можуть здійснюватися в робочий час (ч. 1 ст. 119 КЗпП України); залу-

чення до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та інше [2, с. 245].

Відсторонення від роботи є синонімом призупинення трудових відносин також і на думку Мельника К. Ю., дана наукова позиція базується на таких фактах: відсторонення працівника від роботи не змінює і не припиняє трудові правовідносини, оскільки при недопущенні до роботи працівник не перестає бути працівником даного роботодавця, до того ж відсторонення від роботи не торкається змісту трудового договору, тобто ніяких змін його умов при відстороненні не відбувається, а отже, про відсторонення від роботи можна говорити як про тимчасове призупинення трудових правовідносин [3, с. 20]. З вищенаведеного можна зробити висновок, що заборона зміни умов трудового договору та його розірвання є єдиними ознаками, на думку дослідників, які поєднують в собі усі перераховані факти при запровадженні процедури призупинення трудового договору.

У ст. 69 зареєстрованого Проекту Трудового кодексу України (реєстраційний номер 2410 від 08.11. 2019 року) призупинення тлумачиться як тимчасове звільнення роботодавця від обов'язку забезпечувати працівника роботою і тимчасове звільнення працівника від обов'язку виконувати роботу за укладеним трудовим договором, при якому зберігається повністю або частково заробітна плата чи виплачується компенсація. Крім того у Проекті також наводиться чіткий перелік підстав призупинення трудового договору до якого відноситься: виконання працівником державних або громадських обов'язків, пошук працівником іншої роботи за домовленістю з роботодавцем, участь у законному страйку, мобілізація чи призов на військову службу та інші [4].

Проте реалії сьогодення докорінно змінюють значення правопризупиняючого юридичного факту в основі якого лежить абсолютна неможливість роботодавця надати роботу, а працівника – виконувати її, у зв'язку із введення воєнного стану. Тобто єдиною підставою і обов'язковою

умовою для призупинення дії трудового договору є збройна агресія проти України, яка виключає можливість сторін виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором. Цей факт вводить суттєві відмінності як по підставах так і по процедурі призупинення трудових правовідносин до 24 березня 2022 року та після цієї дати.

Якщо проводити паралелі між призовом працівника на військову службу під час мобілізації, виконанням державних чи громадських обов'язків, підвищенням кваліфікації з відривом від виробництва, то усіх передбачених випадках є можливість надання та виконання роботи, проте з'являється додатковий обов'язок в результаті якого на певний період часу працівник не виконує роботу передбачену трудовим договором, але за ним зберігається його заробітна плата та місце роботи. При відстороненні працівника від роботи також є можливість її виконання, проте в даному випадку, як досить влучно зауважує В. І. Щербина, виникає додатковий обов'язок роботодавця – вжити примусових заходів для зупинення протиправної поведінки працівника або забезпечення безпеки працівників чи інших громадян [5, с. 77].

У зв'язку із цим, що призупинення дії трудового договору вже внесено до законодавчого регулювання та набуло відповідного змісту, а також чітко визначених ознак, видається доречним змінити формулювання ст. 69 Проекту Трудового кодексу на «Підстави, які унеможливають виконання працівником трудових обов'язків на певний строк», це дозволить уникнути юридичних колізій та трудових спорів у майбутньому.

Провівши аналіз ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» варто відмітити, що факт призупинення дії трудового договору має ряд юридичних неточностей та процедурних недоліків, що в свою чергу вже викликало виникнення індивідуальних трудових спорів. Так, незрозуміло чи абсолютна неможливість надання роботодавцем та виконання працівником роботи має стосуватися усіх працівників підприємства, структурного підрозділу або ж окремого працівника, території на якій може впроваджуватися така

процедура є вся Україна чи лише ті області де ведуться бойові дії, що є основною підставою неможливості виконання трудових обов'язків – загроза для життя та здоров'я сторін чи інші виробничі та організаційні фактори.

Мінекономіки у своєму коментарі до вказаного Закону визначило, що під абсолютною неможливістю надання роботодавцем та виконання працівником роботи, слід розуміти випадки неможливості забезпечувати працівникові умови праці, внаслідок того, що необхідні для виконання роботи виробничі, організаційні, технічні можливості, засоби виробництва або майно роботодавця знищені в результаті бойових дій або їх функціонування з об'єктивних і незалежних від роботодавця причин є неможливим, а переведення працівника на іншу роботу або залучення його до роботи за дистанційною формою організації праці неможливе у зв'язку з відсутністю можливостей для застосування такої форми організації праці або відсутністю на це його згоди [6]. Таке тлумачення, на нашу думку, може спровокувати зловживання трудових обов'язків зі сторони роботодавця, адже якщо підприємство розташоване не в зоні бойових дій, не має ризику для життя та здоров'я працівників, проте тимчасово відсутні засоби для виробництва у зв'язку із припиненням поставки виробничої сировини, роботодавець відповідно до Закону наділяється повноваженнями призупинити дію трудового договору на весь період воєнного стану. У зв'язку із цим варто провести чіткі відмінності між підставами запровадження процедури простою та призупиненням дії трудового договору, де обов'язковими факторами призупинення є наявність ризику для життя та здоров'я працівників, тобто призупинення може запроваджуватися лише на тих підприємствах, які розташовані у зоні введення бойових дій або в безпосередній близькості до лінії зіткнення, а також на територіях, які є заміновані.

Це ж саме стосується кола працівників, по відношенню до яких може бути запроваджена дана процедура. Характерною особливістю призупинення дії трудового договору є масовість, тобто впровадження даного юридичного факту повинно засто-

совуватися до всіх працівників підприємства або відокремленого структурного підрозділу, лише в тих випадках якщо не має можливості переведення працівників чи виконання обов'язків за дистанційною формою організації праці. Виключенням із даного правила може слугувати факт наявності ризику для життя та здоров'я окремого працівника внаслідок виконання ним своїх посадових обов'язків. Так, наприклад, працівник працює на посаді майстра лісу обходу № 3 на підставі трудового договору. Наказом роботодавця дію трудового договору призупинено у зв'язку із тим, що місце роботи неодноразово піддавалося ракетним та бомбовим ударам. Працівник не був згідний з позицією роботодавця та звернувся до суду. Рішенням суду від 18.08.2022 позов працівника у справі № 279/1611/22 не було задоволено [7], оскільки є наявність загрози для життя за здоров'я працівника, внаслідок чого роботодавець немає можливості гарантувати безпеку останнього, а також відсутність можливості виконувати вказану роботу дистанційно – є підставою для призупинення дії трудового договору навіть при наявності бажання працівника і далі продовжувати працювати на свій власний ризик.

Підстави призупинення дії трудового договору є майже ідентичні також із підставами для звільнення працівника за п. 6 ст. 41 Кодексу законів про працю – неможливості забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій [8, ст. 41]. Така ситуація сприятиме виникненню потенційних трудових спорів, у зв'язку із наявними законодавчими прогалинами у регулюванні трудових відносин, адже відсутність організаційних умов для забезпечення працівника роботою можна тлумачити доволі широко. Крім того процедура звільнення за цією підставою також є досить спрощена. Працівник може бути звільнений навіть під час відпустки або лікарняного і згода профспілки для такого звільнення не потребується (хоча формально роботодавець має провести консультації з профспілкою щодо

мінімізації звільнень або негативних наслідків від них і тільки у випадку масового характеру таких звільнень). Також про звільнення роботодавець зобов'язаний повідомити працівника за 10 днів та не зобов'язаний пропонувати йому іншу роботу, на відміну від скорочення працівника, коли повідомлення про звільнення має відбуватися за 2 місяці та пропонуватися працівникові інша доступна робота.

Отже, у яких випадках роботодавець вправі звільнити працівника у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна внаслідок бойових дій, а у яких лише призупинити виконання працівником своїх трудових обов'язків. На нашу думку, основна відмінність між новою підставою для звільнення та підставою для призупинення трудового договору полягає в тому, що у випадку призупинення дії трудового договору робота для працівника є, але тимчасово відсутня можливість її виконання у зв'язку із ризиком для життя та здоров'я як працівника так і роботодавця, а у випадку звільнення – необхідно, щоб у результаті бойових дій для роботодавця настали невідворотні наслідки, які зумовили відсутність роботи для працівника не тимчасово, а на постійній основі. Крім того варто зауважити, що під час призупинення дії трудового договору, роботодавець вправі розірвати трудові відносини за п. 6 ст. 41 КЗпПУ, якщо в результаті бойових дій все ж відбулося знищення засобів виробництва чи майна.

На основі проведеного аналізу, можна виокремити наступні ознаки процедури призупинення дії трудового договору:

- призупинення може застосовуватися лише у випадку, якщо роботодавець не може забезпечити працівника роботою, а працівник одночасно не може її виконувати, у зв'язку із наявним ризиком для життя та здоров'я в результаті збройної агресії;

- територіальне розміщення підприємств де можливе впровадження призупинення це – території ведення бойових дій чи території прилеглі до них;

- застосовується до всіх працівників підприємства, відокремленого підрозділу, а в окремих випадках до одного працівника, якщо виконання ним посадових

обов'язків може нести загрозу для його життя та здоров'я;

- має тимчасовий характер, вводиться лише на період оголошення воєнного стану, проте Законом передбачена можливість дострокового скасування припинення та необхідності попередження працівника строком за 10 днів;

- не тягне за собою розірвання трудових правовідносин;

- компенсаційні виплати за весь період призупинення трудових відносин, які включають в себе середню заробітну плату та єдиний страховий внесок покладаються на державу-агресора. У зв'язку із цим роботодавець повинен продовжувати ведення обліку в частині визначення та фіксації сум заробітної плати та компенсаційних виплат, які були б належні працівникові, якщо такого призупинення не було б. Виходячи із положень Закону, для отримання компенсацій особа повинна звертатись до суду в індивідуальному порядку. Відповідно до позиції Верховного Суду, яка викладена в постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 [9], суди мають право розглядати справи про відшкодування шкоди, заподіяної військовою агресією російської федерації, та при цьому ігнорувати імунітет країни агресора. Суд також роз'яснив, що рішення у таких справах будуть виконуватись у рамках міжнародного приватного права із залученням міжнародних інститутів коштом арештованого майна рф як в Україні, так і в будь-якій іншій країні.

Призупинення трудових відносин може відбуватись як з ініціативи працівника, так і роботодавця, і при цьому Законом не передбачена обов'язковість надання згоди на застосування такої процедури. Якщо ініціатива виходить від працівника він має подати заяву у письмовій або електронній формі, роботодавець в свою чергу видати наказ, якщо ж ініціативу першим проявляє роботодавець, то законність процедури має бути підтверджена шляхом ознайомлення працівника із наказом у будь-який доступний для цього спосіб. Варто також зауважити, що Законом не передбачено коло осіб по відношенню до яких не може бути застосована дана норма, це означає, що призупинення трудового договору можливо й з пільговими, захищеними

категоріями працівників, наприклад, з самотніми матір'ями, особами з інвалідністю, вагітними, жінками з дітьми віком до 14 років.

Проте, Законом врегульовано порядок оскарження дій роботодавця у випадку не згоди працівника із призупиненням дії трудового договору. Так, працівник вправі звернутися із скаргою до Державної служби з питань праці, яка в свою чергу на підставі допущених роботодавцем порушень має право внести припис про скасування відповідного наказу, що є обов'язковим для виконання протягом 14 календарних днів із дня отримання. Також працівник може звернення до суду із позовом про скасування наказу, поновлення дії трудового договору і виплати середнього заробітку за час виму-

шеного прогулу. У свою чергу роботодавець також наділений правом на оскарження припису органу виконавчої влади протягом 10 календарних днів до суду.

Загалом не заперечуючи актуальності та необхідності внесення до трудового законодавства нового правопризупиняючого юридичного факту, все ж доречним буде доповнення та уточнення ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» вищевказаними умовами з метою проведення чітких критеріїв розмежування процедури призупинення дії трудового договору від простою, припинення трудового договору за п. 6 ст 41КЗпПУ та направленням працівника у відпустку без збереження заробітної плати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-20> (дата звернення: 30.12.2022).
2. Сімутіна Я. В. Юридичні факти в механізмі правового регулювання трудових відносин : дис. ... доктора юр. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 457 с.
3. Мельник К. Ю. Трудові правовідносини службовців правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2011. 34 с.
4. Проект Трудового кодексу України реєстраційний номер 2410 від 08.11. 2019 року / *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331
5. Щербина В.І. Трудове право України: підручник. Київ: Істина, 2008. 384 с.
6. Коментар Мінекономіки до Закону України від 1 липня 2022 р. № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» / URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang>
7. Рішення суду від 18 серпня 2022 у справі № 279/1611/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105810619>
8. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>
9. Постанова Верховного Суду України від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України / URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104086064&red>

REFERENCES:

1. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. № 2136-IX [Law of Ukraine "On the organization of labor relations under martial law" from October 20 2014, № 1706-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
2. Simutina, Ya.V. (2018). Yurydychni fakty v mekhanizmi pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn [Legal facts in the mechanism of legal regulation of labor relations]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Melnyk, K.Yu. (2011). Trudovi pravovidnosyny sluzhbovtziv pravookhoronnykh orhaniv [Labor legal relations of law enforcement officers]. *Candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
4. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy reiestratsiinyi nomer 2410 vid 08.11. 2019 roku [Draft Labor Code of Ukraine from November 8 2019, № 2410] URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 [in Ukrainian].

5. Shcherbyna, V.I. (2008). *Trudove pravo Ukrainy [Labour law of Ukraine]*. Kyiv : Istyna [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn : Komentar Minekonomiky do Zakonu Ukrainy vid 1 lypnia 2022 r. № 2352-IKh [Commentary of the Ministry of Economy to the Law of Ukraine dated July 1, 2022 No. 2352-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Optimization of Labor Relations"] URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang>

7. Rishennia sudu vid 18. serpnia 2022 u spravi № 279/1611/22 [Court decision of August 18, 2022 in case № 279/1611/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105810619> [in Ukrainian].

8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII [Labor Code of Ukraine from December 10 1971, № 322-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> [in Ukrainian].

9. Pro vidshkoduвання moralnoi shkody, zavdanoi vnaslidok zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy : Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 14 kvitnia 2022 roku u spravi № 308/9708/19 [On compensation for non-pecuniary damage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine : Resolution of the Supreme Court of Ukraine of April 14, 2022 in case № 308/9708/19]. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104086064&red> [in Ukrainian].

УДК 347.122:347.214.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/5>

**СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРЗАХИСТУ
СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПОРАХ
ПРО ПРАВА НА НЕРУХОМЕ МАЙНО)**

Спесівцев Денис Сергійович,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Orcid ID: 0000-0001-7337-7907
Scopus Author ID: 57218913451

Духневич Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач, професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Orcid ID: 0000-0001-8293-7646
Scopus Author ID: 57225096016

Стаття присвячена розгляду способів контрзахисту суб'єктивних цивільних прав і порядку його здійснення. Аналіз предмету дослідження проводиться зі зверненням до судової практики у спорах про права на нерухоме майно.

Авторами розглядаються види способів здійснення контрзахисту суб'єктивних цивільних прав. Визначається, що контрзахист як усвідомлена поведінка суб'єкта цивільного права, спрямована на протидію захисту таких прав з метою недопущення досягненні мети останнього, може здійснюватись в активній (дії) або пасивній (бездіяльність) формі, мати юридичний або фактичний характер і при цьому здійснюватись учасником цивільного правовідношення самостійно без звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування їх службових чи посадових осіб (неюрисдикційних контрзахист) або ж зі зверненням до цих суб'єктів (юрисдикційний контрзахист).

Обґрунтовується, що вибір використовуваних особою способів контрзахисту суб'єктивних цивільних прав, як правило, здійснюється з урахуванням застосованих опонентом способів захисту, а також мети, яку переслідує відповідна особа. В якості такої мети може виступати як збереження існуючого на момент виникнення спору стану (наприклад, збереження фактичного незаконного володіння благом), так і його зміна (наприклад, незаконне заволодіння певним благом).

Встановлюється, що контрзахист суб'єктивних цивільних прав також може здійснюватись учасниками цивільних правовідносин в превентивних цілях і переслідувати мету у формі обмеження можливостей певної особи у використанні захисного інструментарію, наприклад, певних способів захисту суб'єктивних цивільних прав або спрямовуватись на зниження ефективності їх використання, наприклад, шляхом відчуження певних видів майна для виключення можливості звернення стягнення на них при застосуванні способів захисту. Як правило, у такій формі контрзахист застосовується в умовах реальної загрози застосування іншим учасником цивільних правовідносин способів захисту своїх суб'єктивних цивільних прав.

Ключові слова: контрзахист, види контрзахисту, спосіб контрзахисту, захист, нерухоме майно.

Spiesivtsev Denys, Dukhnevych Andrii. Ways of counter-protection of subjective civil rights (based on the judicial practice in disputes over rights to immovable property)

The article is devoted to consideration of the ways of counter-protection of subjective civil rights as well as to the order of their realization. The analysis is conducted with an appeal to judicial practice in disputes over rights to immovable property.

The authors consider the kinds of ways of counter-protection of subjective civil rights. It is determined that counter-protection as a conscious behavior of subject of civil law is aimed to countering the protection of appropriate rights in order not to allow to reach the goal of protection, can be provided in active (actions) or passive (inaction) form, by juridical or factual behavior and at the same time can be provided by the participant of civil juridical relationship by himself without appealing to state or municipal power (non-jurisdictional counter-protection) or with appealing to such power (jurisdictional counter-protection).

It is substantiated that as a rule the person choose the way of counter-protection of subjective civil rights taking into account the character of ways of protection of subjective civil rights used by opponent as well as the aim of counter-protection pursued by appropriate person. Such an aim can be the persistence of the state existed at the moment of dispute arises (for example, saving the factual illegal possession of the good) or changing of appropriate state (for example illegal capturing of the good).

It is defined that counter-protection of subjective civil rights also can be provided by participants preventively in order to restrict the possibilities of appropriate person to use protective juridical means, for example some ways of protection of subjective civil rights or to reduce the efficiency of usage of some protective juridical instruments, for example by alienation of some kinds of property to exclude possibility of them to become an object of foreclosure. As a rule the counter-protection in such form is used in conditions of real menace of using the protective means by the opponent.

Key words: counter-protection, kinds of counter-protection, way of counter-protection, protection, immovable property.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку правової системи України і правової культури українського суспільства проблема контрзахисту суб'єктивних цивільних прав набуває особливої актуальності. Незважаючи на активне впровадження законодавцем юридичних механізмів альтернативного вирішення спорів, зокрема медіативних практик, встановлення різного роду юридичних бар'єрів, одним з прикладів яких виступає межа суми позову, подолання якої є необхідною умовою звернення до Верховного Суду за вирішенням відповідного спору, і у такий спосіб стимулювання учасників цивільних правовідносин до добросовісної поведінки і водночас до вирішення спору, у разі його виникнення, альтернативними способами, проблема контрзахисту залишається практично невід'ємною частиною кожної справи про захист суб'єктивних цивільних прав.

Існування цієї у певній мірі парадоксальної конструкції забезпечується у тому числі специфікою самого процесу вирішення справ про захист суб'єктивних цивільних прав. Адже, незважаючи на те, що протидія законному захисту суб'єктивних цивільних прав, якою є контрзахист, набуває протиправного характеру, встановити хто дійсно використовує способи захисту своїх суб'єктивних цивільних прав, а хто використовує відповідні способи для здійснення перешкод у захисті своїх прав

опонентом можливо лише у ході розгляду справи. У протилежному випадку не існувало б самої необхідності регламентації процедури з'ясування обставин правової реальності у ході судового чи адміністративного розгляду справи. При цьому відносно часто звернення особи до використання контрзахисту пов'язується з невірним розумінням нею відповідних обставин, а тому не є умисною недобросовісною поведінкою.

Водночас наукові уявлення про правову природу контрзахисту суб'єктивних цивільних прав є неповними без розгляду способів його здійснення. У зв'язку з цим саме ця проблема і вступатиме предметом нашого розгляду який ми здійснюватимемо зі зверненням у тому числі до судової практики захисту прав на нерухоме майно, що, вважаємо, у цілому не лише здатне заповнити прогалини у існуючій науковій картині правової природи контрзахисту суб'єктивних цивільних прав, проте також продемонструвати практичний характер піднятої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми захисту суб'єктивних цивільних прав, що у тій чи іншій мірі пов'язані з контрзахистом, досліджувались такими вченими правниками як С. С. Алексєєв, І. В. Андронов, І. В. Венедіктова, О. М. Гуліда, С. Д. Домусчі, І. В. Жилінкова, О. С. Іоффе, Т. С. Ківалова, В. С. Ковальська,

А. В. Коструба, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, О. Д. Кутателадзе, Р. А. Майданник, В. В. Надьон, О. О. Отрадна, Д. В. Роженко, М. О. Рожкова, Я. М. Романюк, І. В. Спасибо-Фатеева, Л. Г. Талан, Р. О. Халфіна, Г. Г. Харченко, С. М. Хорунжий, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, О. Я. Явор, В. Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні способів здійснення контрзахисту суб'єктивних цивільних прав у тому числі на прикладі судової практики у спрах про права на нерухоме майно.

Основний матеріал дослідження. Приступаючи до розгляду окреслених проблем, слід зазначити, що контрзахист суб'єктивних цивільних прав відноситься до поведінкової сфери цивільного права, тобто пов'язується зі здійсненням суб'єктами цивільного права певних актів поведінки у яких власне і отримує втілення контрзахист. У зв'язку з цим характеристика способів контрзахисту пов'язується з аналізом ознак відповідних актів, зокрема у контексті їх спрямованості, змісту і правового положення суб'єкта, який їх вчиняє акти.

Однак, у першу чергу слід зазначити, що сучасна цивілістична доктрина не містить визначення способу здійснення контрзахисту суб'єктивних цивільних прав. Вирішити цю проблему дозволяють цивілістичні положення про захист, адже, виходячи з того, що контрзахист суб'єктивних цивільних прав є діяльністю, спрямованою на протидію захисту, способи його здійснення переслідують відповідну мету. У зв'язку з цим у термінологічному словосполученні «способи контрзахисту суб'єктивних цивільних прав» термін «спосіб» зберігає своє загальне значення, що властиве йому у тому числі і у контексті захисту і при цьому забарвлюється сутнісним змістом контрзахисту.

Вразливим місцем такого підходу виступає плуралізм наукових позицій з приводу розуміння самого способу захисту суб'єктивних цивільних прав. Наприклад, А. М. Сичевська визначає спосіб захисту права власності як заходи впливу, що спрямовані на захист права власності у разі його порушення, невизнання або оспорювання [1, с. 233]. Водночас Касаційний господарський суд у складі Верхов-

ного Суду у своїй постанові від 16 жовтня 2018 року у справі № 910/99/18 визначає спосіб захисту як концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи право чи інтерес якої порушені, правового результату [2].

Водночас, на нашу думку, урахуовуючи поведінковий характер контрзахисту суб'єктивних цивільних прав, сутність способів його здійснення також необхідно розглядати у відповідному ключі. Сучасні словники розкривають зміст поняття спосіб, зокрема як певну дію, прийом або систему прийомів які дають можливість досягти чогось [3, с. 1375]. Такий підхід, вважаємо, найбільш точно розкриває сутність способу як характеристики певних поведінкових проявів. У зв'язку з цим у такому ключі спосіб контрзахисту суб'єктивних цивільних прав попередньо необхідно розглядати як дію, прийом або систему прийомів (сукупність дій), спрямовану на протидію захисту суб'єктивних цивільних прав і недопущення настання його наслідків.

Таким чином, одним з важливих аспектів контрзахисту суб'єктивних цивільних прав, який характеризує спосіб його здійснення, виступає форма актів поведінки, у яких він втілюється. У цьому ключі необхідно констатувати, що контрзахист може мати активний і пасивний характер, а також характеризуватись наступальною або оборонною спрямованістю відповідно [4, с. 106–107]. Активний контрзахист здійснюється діями, тобто актами активної поведінки особи у той час як пасивний – бездіяльністю, яка, як правило, є усвідомлюваною і спрямовується на настання відповідного наслідку.

Крім того, контрзахист суб'єктивних цивільних прав може здійснюватись як поведінкою фактичного характеру, так і юридичного. Наприклад, переховування особою майна, яким вона заволоділа без достатньої правової підстави, спрямоване на недопущення фактичного відновлення володіння таким майном законного власника, що являє собою фактичну поведінку. У той час як, наприклад, подача позову до суду проти такого власника з вимогою визнання права власності за собою або вимогою заборонити власнику

намагатись повернути майно у своє фактичне володіння являтимуть собою активні дії юридичного характеру, спрямовані на протидію захисту, у тому числі неюрисдикційного, здійснюваного власником майна.

З викладеного також слідує, що як і захист суб'єктивних цивільних прав, контрзахист може мати неюрисдикційний або юрисдикційний характер. Неюрисдикційна форма контрзахисту здійснюється особою самостійно без звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування, як у наведеному вище прикладі з переховуванням чужого майна. У той час як юрисдикційний контрзахист передбачає залучення у відповідний процес органів державної влади, місцевого самоврядування, їх службових чи посадових осіб, які у силу специфіки юридичної процедури розгляду справи на момент її початку можуть не мати достатніх підстав вважати, що вони сприятимуть здійсненню особою контрзахисту суб'єктивних цивільних прав, а не їх захисту.

Вбачається, що визначальне значення для характеру контрзахисту має характер захисту суб'єктивних цивільних прав на який, своєю чергою, впливає характер протиправної поведінки, яка стала підставою для застосування захисту.

Як відомо, захист суб'єктивних цивільних прав повинен бути ефективним, що означає, зокрема його здатність досягати визначеної мети у формі недопущення порушення суб'єктивного цивільного права, припинення порушення такого права або відновлення порушеного суб'єктивного права [5, с. 114]. У зв'язку з цим способи захисту повинні відповідати характеру протиправного посягання, а контрзахист у такому разі відповідає характеру захисту.

Зміст окреслених вище теоретичних положень отримує підкріплення на рівні низки прикладів із судової практики. Ми ж використаємо в якості базової платформи для осмислення піднятої проблематики справу № 369/8403/18, що розглядалась, зокрема Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду. Це рішення виступає одним із комплексних кейсів на прикладі яких можна проаналізувати практично усі аспекти способів контрзахисту суб'єктивних цивільних прав.

З постанови зазначеного Суду від 15 квітня 2020 року у наведеній справі вбачається, що відповідний юридичний спір розвивався у декілька етапів.

10 грудня 1991 року Шепитівська сільська рада народних депутатів Києво-Святошинського району Київської області видала ОСОБА_5 ордер на сім'ю із п'яти чоловік на право зайняття квартири. Ордер видано на проживання ОСОБА_5, його дружини ОСОБА_1, дочок ОСОБА_7, ОСОБА_8 та сина ОСОБА_9.

04 листопада 1994 року шлюб між ОСОБА_1 та ОСОБА_5 розірвано.

У 1997 році ОСОБА_1 звертається до суду з позовом до ОСОБА_5 про визнання його таким, що втратив право користування житловим приміщенням, а ОСОБА_5 звертається до суду із зустрічним позовом до ОСОБА_1 про його вселення.

Рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області від 19 травня 1997 року у задоволенні первісного позову ОСОБА_1 до ОСОБА_5 відмовлено а зустрічний позов ОСОБА_5 до ОСОБА_1 задоволено. Останню вселено у квартиру.

У подальшому ОСОБА_5 зареєструвала у квартирі місце проживання своєї дочки ОСОБА_2, сина ОСОБА_4 та онука ОСОБА_3.

19 грудня 2017 року ОСОБА_5 звертається до Києво-Святошинського відділу поліції ГУ Національної поліції в Київській області із заявою, у якій вказує, що протягом тривалого часу ОСОБА_1 не допускає його до квартири.

24 жовтня 2018 року ОСОБА_2 звертається до Києво-Святошинського відділу поліції ГУ Національної поліції в Київській області із заявою у якій вказує, що ОСОБА_1 не допускає відповідачів до квартири, в якій вони зареєстровані.

У липні 2018 року ОСОБА_1 звертається до суду з позовом про визнання ОСОБА_2, ОСОБА_3 та ОСОБА_4 такими, що втратили право користування квартирою.

Апеляційним судом з висновком якого фактично погодився і Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду встановлено, що ОСОБА_1 чинить ОСОБА_2, ОСОБА_3 та ОСОБА_4 перешкоди у користуванні спірною квартирою вільний доступ до якої відповідачі не мають [6].

Приступаючи до аналізу обставин відповідної справи, слід зазначити, що в якості базової вихідної обставини ланцюга поведінкових актів, що характеризують застосування способів контрзахисту, виступає звернення ОСОБА_1 до суду з позовом до ОСОБА_5 про визнання його таким, що втратив право користування житловим приміщенням.

Хоча з аналізованого рішення Суду неможливо встановити чи користувався ОСОБА_5 фактично відповідною квартирою на момент подачі проти нього позову, проте можна припустити, що ні, оскільки це впливає з характеру його зустрічних позовних вимог про вселення у відповідний житловий об'єкт нерухомості. У зв'язку з чим для більш комплексного розгляду піднятої проблеми необхідно виходити з того, що ОСОБА_1 не допускала ОСОБА_5 до користування спірною квартирою.

Ураховуючи те, що рішенням суду, яке набрало законної сили, фактично встановлено наявність у ОСОБА_5 права користування відповідним об'єктом, акти поведінки ОСОБА_1, якими було розпочато судовий розгляд, на момент їх вчинення являли собою «юридичний наступ» на відповідні правові можливості ОСОБА_5, спрямований на фактичне і юридичне (подача позову про визнання ОСОБА_5 таким, що втратив право користування нерухомістю) недопущення користування ОСОБА_5 відповідною квартирою.

З викладеного слідує, що зустрічний позов ОСОБА_5 про вселення у квартиру являв собою не контрзахист від застосованих ОСОБА_1 способів судового захисту суб'єктивних цивільних прав, а захист від її протиправних посягань, щодо яких здійснюється спроба надати їм форми законної вимоги, а тому і способу захисту суб'єктивних цивільних прав.

Контрзахистом у цьому випадку виступають заходи, застосовані ОСОБА_1 з нейтралізації застосування ОСОБА_5 відповідних способів судового захисту своїх прав у формі зустрічного позову. При цьому відмова суду у задоволенні первісного позову ОСОБА_1 до ОСОБА_5 і водночас задоволення зустрічного позову ОСОБА_5 до ОСОБА_1 з набранням відповідним рішенням законної сили фактично нейтралізу-

вало можливості ОСОБА_1 юридичними засобами протистояти способам захисту речових прав на нерухомість ОСОБА_5.

Це пов'язано із тим, що, по-перше, судовий спосіб захисту найбільш повно забезпечується примусовою силою держави, а також фактично має вищу правозастосовну силу і є більш конкурентоспроможним по відношенню до інших способів захисту і контрзахисту, зокрема неюрисдикційних, а також нотаріального та адміністративного способів як різновидів юрисдикційного захисту. По-друге, правильне використання способів судового захисту закриває «вікно можливостей» для застосування контрзахисту відповідних прав юридичними засобами.

Водночас слід визнати, що у практиці все ж таки можна зустріти випадки, коли особа намагається протидіяти захисту суб'єктивних цивільних прав навіть після відносно ефективного застосування опонентом судових способів. Наприклад, відповідач у судовій справі у результаті ухвалення судового рішення не на його користь і до моменту набрання рішенням законної сили може намагатися відчужити відповідне нерухоме майно, нейтралізуючи у такий спосіб засновані опонентом судові способи захисту. Однак переважно це трапляється у зв'язку з тим, що позивач не вдається до способів забезпечення позову або вдається до таких способів неоперативно чи не реалізовує увесь їх юридичний потенціал, що у певній мірі створює ризики для ефективності судового способу захисту.

Також це може бути пов'язано з технічною стороною порядку фіксації відповідних обставин, наприклад, накладенням арешту на нерухомість, що характеризується існуванням певного проміжку часу між ухваленням рішення про встановлення заборони відчуження майна і власне фіксацією цього факту у відповідних інформаційних базах даних, яка здійснюється суб'єктом, відмінним від суду. Прикладом цьому виступає справа № 554/410/15-ц, що розглядалась, зокрема Верховним Судом України. Під час розгляду справи про стягнення коштів за договором позики суд першої інстанції у травні 2014 року постановив ухвалу про накладення арешту на майно боржника. Проте, у липні

того ж року представник відповідача відчув жив належне останньому нерухоме майно третій особі (постанова Верховного Суду України від 18 січня 2017 року у справі № 554/410/15-ц) [7].

Крім того у судовій практиці можна зустріти випадки коли учасники цивільно-правового спору вдаються до заходів, які можна назвати превентивним контрзахистом сутність яких полягає у тому, щоб обмежити діапазон можливостей із захисту особою суб'єктивних цивільних прав або виключити чи мінімізувати можливість звернення стягнення на певні види майна боржника. Як правило, такі способи використовуються боржниками в умовах реальної ймовірності застосування проти них кредиторами способів захисту суб'єктивних цивільних прав. Зокрема, в окремих випадках відповідачі у справах про відшкодування шкоди чи стягнення грошової компенсації вчиняють фіктивні правочини з відчуження належного їм нерухомого майна близьким родичам для унеможливлення звернення стягнення на нього і при цьому продовжують фактично володіти і користуватись відповідними речами (ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06 грудня 2017 року у справі № 200/5083/14ц) [8]. Також судовій практиці відомі ситуації, коли подружжя для уникнення звернення стягнення на нерухомість за боргами одного з них здійснює поділ спільного майна за яким нерухомі речі переходять у власність того з подружжя, який не є боржником, у той час як інший – стосовно якого у третіх осіб існують права вимоги, набуває право власності, наприклад, на набуту під час шлюбу побудову техніку (постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06 березня 2019 року у справі № 317/3272/16-ц) [9].

У таких випадках контрзахист застосовується для часткової нейтралізації захисних заходів до яких вдаються кредитори і збереження фактичного володіння нерухомістю. Адже, як відомо, у першу чергу стягнення звертається на рухоме майно (частина перша статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» [10]). У зв'язку з цим спроби виведення в окреслені вище способи нерухомості

з-під «удару» шляхом мінімізації можливості звернення стягнення на неї обумовлюється, як правило, відсутністю у боржника в необхідному обсязі рухомого майна для погашення вимог кредиторів.

Повертаючись до справи № 369/8403/18, слід зазначити, що ОСОБА_1 вдалася до пасивного фактичного контрзахисту, що втілюється у подальшому всупереч рішенню суду, яке набрало законної сили, періодичному недопущенні ОСОБА_5 до користування нерухомістю, про що свідчить звернення останнього 19 грудня 2017 року до Києво-Святошинського відділу поліції ГУ Національної поліції в Київській області.

У аналізованому випадку контрзахист суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно має пасивний характер і здійснюється фактичними діями, що пов'язано переважно з тією обставиною, що на момент здійснення протиправної поведінки у формі створення ОСОБА_1 перешкод для ОСОБА_5 у користування квартирою порушник фактично володів відповідним майном. У зв'язку з цим в якості його мети виступало переважно збереження фактичного стану, що існував на момент вчинення порушення, а не зміна ситуації. У такому випадку контрзахист, як правило, передбачає менше використання правових і організаційних засобів, порівняно із захистом, якому він протиставляється.

В окресленій ситуації реалізовується формула: пасивне порушення – активний захист – пасивний контрзахист.

При цьому під пасивним порушенням мається на увазі те, що ОСОБА_1 шляхом активної поведінки не допустив ОСОБА_5 до користування майном і у подальшому здійснює бездіяльність для збереження цієї ситуації. Тобто триваюча бездіяльність є результатом відносно короткочасної юридично важливої дії, наприклад, у вигляді зміни дверних замків.

Поряд із цим, якщо б на момент виникнення спору ОСОБА_1 взагалі не мала права користуватись відповідним майном і не володіла б ним фактично, то для того, щоб заволодіти відповідною річчю їй довелося б вчиняти активні дії, а у випадку протидії зі сторони ОСОБА_5, зокрема шляхом застосування способів захисту,

наприклад, неюрисдикційного (встановлення запираючих пристроїв), протидія таким заходам також вимагала б здійснення активних дій. Як наслідок ситуація розвивалася б за таким юридичним сценарієм: активне порушення – пасивний захист – активний контрзахист.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, можна сформулювати декілька висновків.

1. Спосіб контрзахисту суб'єктивних цивільних прав являє собою дію, бездіяльність, прийом або систему прийомів (сукупність актів поведінки особи), спрямовану на протидію захисту суб'єктивних цивільних прав і недопущення настання його наслідків

2. Контрзахист суб'єктивних цивільних прав як усвідомлювана поведінка суб'єкта цивільного права, що являє собою негативний прояв у цивільному праві, може здійснюватись в активній (дії) або пасивній (бездіяльність) формі, мати юридичний або фактичний характер і при цьому здійснюватись учасником цивільного правовідношення самостійно без звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування їх службових чи посадових осіб (неюрисдикційних контрзахист) або ж зі зверненням до цих суб'єктів (юрисдикційний контрзахист).

3. Характер способів порушення, захисту і контрзахисту суб'єктивних

цивільних прав є взаємопов'язаним. При цьому характер способів контрзахисту безпосередньо залежить від мети, яку переслідує особа, яка їх застосовує, а також від характеру попередніх актів поведінки у ланцюгу дій та/або бездіяльності учасників цивільних правовідносин.

У зв'язку з цим контрзахист може переслідувати у кінцевому рахунку мету у формі як збереження існуючого на момент виникнення спору стану (якщо, наприклад, благо, стосовно якого виник спір, перебуває у володінні особи, яка застосовує контрзахисні засоби), так і його зміна (якщо потенційний порушник, наприклад, бажає заволодіти відповідним благом).

4. Контрзахист суб'єктивних цивільних прав може здійснюватись учасниками цивільних правовідносин в превентивних цілях і переслідувати мету у формі обмеження можливостей певної особи у використанні захисного інструментарію, наприклад, певних способів захисту суб'єктивних цивільних прав або спрямовуватись на зниження ефективності їх використання, наприклад, шляхом відчуження певних видів майна для виключення можливості звернення стягнення на них при застосуванні способів захисту.

Як правило, у такій формі контрзахист застосовується в умовах реальної загрози застосування іншим учасником цивільних правовідносин способів захисту своїх суб'єктивних цивільних прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сичевська А. М. Способи захисту права власності: окремі питання теоретико-правового характеру. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2012. № 2. С. 231–234.
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.10.2018 р., судова справа № 910/99/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77397800> (дата звернення: 21.11.2022).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. з дод. і допов. Київ – Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
4. Спесівцев Д. С. Правова природа контрзахисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. наук. електрон. журн.*: електрон. наук. фахове вид. 2021. № 7. С. 105–108. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/27.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
5. Спесівцев Д. Ефективність способу судового захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. вісн.* 2020. № 4. С. 109–116.
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15.04.2020 р., судова справа № 369/8403/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88857207> (дата звернення: 21.11.2022).
7. Постанова Верховного Суду України від 18.01.2017 р., судова справа № 554/410/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64282057> (дата звернення: 21.11.2022).

8. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06.12.2017 р., судова справа № 200/5083/14ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70846331> (дата звернення: 21.11.2022).

9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.03.2019 р., судова справа № 317/3272/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827> (дата звернення: 21.11.2022).

10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542 (із змінами).

REFERENCES:

1. Sychevska, A. M. (2012). Sposoby zakhystu prava vlasnosti: okremi pytannia teoretyko-pravovoho kharakteru [Ways of protecting property rights: some issues of a theoretical and legal nature]. *Chasopys Kyiv. un-tu prava – Law Review of Kyiv University of Law*, 2, S. 231–234 [in Ukrainian].

2. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Commercial Court of Cassation on the Supreme Court] vid 16.10.2018 r., sudova sprava № 910/99/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77397800> [in Ukrainian].

3. Busel, V. T. (Eds.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv – Irpin : Perun [in Ukrainian].

4. Spiesivtsev, D. S. (2021). Pravova pryroda kontrzakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav na nerukhome maino [Juridical nature of counter-protection of civil rights to immovable property]. *Yuryd. nauk. elektron. zhurn. – Juridical scientific and electronic journal : elektron. nauk. fakhove vyd*, 7, S. 105–108. URL: http://sej.org.ua/7_2021/27.pdf [in Ukrainian].

5. Spiesivtsev, D. (2020). Efektyvnist sposobu sudovoho zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav na nerukhome maino [The efficiency of judicial way of protection of subjective civil rights on immovable property]. *Yuryd. visn. – Law Herald*. 4, S. 109–116 [in Ukrainian].

6. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Civil Court of Cassation on the Supreme Court] vid 15.04.2020 r., sudova sprava № 369/8403/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88857207> [in Ukrainian].

7. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Ruling of the Supreme Court of Ukraine] vid 18.01.2017 r., sudova sprava № 554/410/15-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64282057> [in Ukrainian].

8. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav [Ruling of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases] vid 06.12.2017 r., sudova sprava № 200/5083/14ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70846331> [in Ukrainian].

9. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Civil Court of Cassation on the Supreme Court] vid 06.03.2019 r., sudova sprava № 317/3272/16-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy "Pro vykonavche provadzhennia" [Law of Ukraine "On enforcement proceedings"] (2016, June 02). *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, St. 542. Kyiv : Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/6>

МЕЖІ ДОГОВІРНОЇ СВОБОДИ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Чубоха Надія Федорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-9954-3632

У статті досліджено юридичний зміст свободи договору як головної засади цивільного законодавства, її межі та співвідношення з іншими принципами цивільного права. Загальні засади цивільного законодавства конкретизують принципи цивільного права, закріплені у позитивному праві та класифікуються залежно від сфер їх впливу. Вони застосовуються в усіх приватноправових відносинах, є обов'язковими для всіх учасників та забезпечують ефективність цивільно-правового регулювання суспільних відносин. Цивільні відносини між учасниками від їх моменту виникнення і до завершення визначаються моральними та правовими межами. Це забезпечується наявністю у цивільному праві загальних засад та норм-принципів, завдяки яким реалізується механізм дії аналогії права, що надає можливість учасникам цивільного обороту визначати варіанти своєї поведінки у певних ситуаціях. З'ясовано, що загальні засади цивільного законодавства є нормативним виміром, еталоном правомірної поведінки учасників цивільних правовідносин. На сучасному етапі розвитку цивільного права особливе місце належить моральним засадам цивільного законодавства які, відповідно до положень Цивільного кодексу України, є межами свободи договору. Розглянуто імперативні та диспозитивні межі свободи договору та їх значення у розвитку договірної регулювання цивільних відносин. Розкрито співвідношення законодавчого та договірної визначення меж свободи договору. Зроблено висновок, що визначені Цивільним кодексом України, іншими актами цивільного законодавства обгрунтовані межі свободи договору покликані забезпечити максимальну свободу суб'єктів цивільних правовідносин, а застосування судами справедливих, розумних та пропорційних меж відповідатимуть утвердженню справедливості, добросовісності та розумності як необхідних умов розвитку цивільних правовідносин.

Ключові слова: загальні засади, межі свободи договору, договірне регулювання, справедливість, розумність.

Chubokha Nadiya. Limits of contractual freedom of parties in civil law

The article examines the legal content of freedom of contract as the main basis of civil legislation, its limits and correlation with other principles of civil law. The general principles of civil legislation specify the principles of civil law, enshrined in positive law and classified depending on their spheres of influence. They are applied in all private law relations, are binding for all participants and ensure the effectiveness of civil law regulation of social relations. Civil relations between the participants from the moment of their origin to the end are determined by moral and legal boundaries. This is ensured by the presence of general principles and norms-principles in civil law, thanks to which the mechanism of action of the analogy of law is implemented, which gives the opportunity to participants in civil transactions to determine options for their behavior in certain situations. It was found that the general principles of civil legislation are a normative dimension, a standard of lawful behavior of participants in civil legal relations. At the current stage of the development of civil law, a special place belongs to the moral principles of civil legislation, which, according to the provisions of the Civil Code of Ukraine, are the limits of freedom of contract. The imperative and dispositive limits of freedom of contract and their importance in the development of contractual regulation of civil relations are considered. The relationship between the legislative and contractual definition of the limits of freedom of contract is disclosed. It was concluded that the reasonable limits of freedom of contract defined by the Civil Code of Ukraine and other acts of civil legislation are intended to ensure the maximum freedom of the subjects of civil legal relations, and the application of fair, reasonable and proportional limits by the courts will correspond to the establishment of justice, good faith and reasonableness as necessary conditions for the development of civil legal relations.

Key words: general principles, limits of freedom of contract, contractual regulation, justice, reasonableness.

Постановка проблеми. Фундаментом цивільного права є його принципи, які розкривають і конкретизують сутність та соціальне призначення цивільного права. Особливе місце серед них посідає свобода договору, яка в умовах оновлення цивільного законодавства потребує детального наукового дослідження. Нормативне закріплення свободи договору в Цивільному кодексі України (надалі – ЦК України) [1] є достатнім для гарантування його регулятивної мети. Проте потребують перегляду та ґрунтовного аналізу визначені законодавством межі договірної свободи, які покликані забезпечити максимальну свободу суб'єктів цивільних правовідносин, сприяти утвердженню справедливості, добросовісності та розумності як необхідних умов розвитку приватно-правових відносин.

Метою статті є проведення теоретико-правового аналізу змісту свободи договору як основної засади цивільного законодавства та визначення її меж з урахуванням наукової доктрини, законодавства та судової практики.

Стан дослідження. Проблемами свободи договору загалом, а також меж її реалізації зокрема займалися чимало вітчизняних і зарубіжних цивілістів, серед яких О. А. Беяневич, М. Є. Василенко, Н. Ю. Голубєва, А. В. Луць, О. О. Мережко, С. О. Погрібний, З. В. Ромовська А. М. Статівка, В. В. Сергієнко, Р. Ю. Ханік-Посполітак і багато інших.

Виклад основного матеріалу. Поряд із справедливістю, добросовісністю і розумністю свобода є вищою цінністю права, а право на свободу – одне із особливих немайнових прав, що забезпечує природне існування фізичної особи. Наявність у діях суб'єктів цивільних правовідносин свободи є особливою ознакою того, що йдеться про приватні відносини. Об'єктивний характер виникнення та існування права є головною характеристикою свободи, що визначає її сутність та функціональне призначення. Свобода у своїй сутності, так само як справедливість і рівність, є принципом визнання суб'єктивного права особи, яке належить їй на підставі природного права, закону, договору або звичаю. Проте право – це не просто міра свободи, а формалізована та конкрети-

зована міра свободи, оскільки свобода ширша за право. Свобода не в повному обсязі впливає з позитивного права, вона може існувати до та поза правом, бути визнана чи не визнана законом. Свобода є внутрішнім проявом бажань (потреб) і намірів особи, її безпосереднім волевиявленням. Чим більше обмежень і заборон щодо можливостей особи, тим менше свободи.

Принцип свободи договору у науковій доктрині визначають як закріплену в законі загальну засаду, що встановлює для суб'єктів договірних відносин свободу укладення договору, свободу вибору виду укладеного договору, свободу вибору контрагента та свободу визначення умов договору тощо. Можна вважати, що принцип свободи договору є головною засадою цивільного права, однією із фундаментальних основ всього сучасного цивільного устрою. Доповненням зазначеного принципу є юридична рівність сторін, свобода ведення переговорів, регулювання відносин переважно диспозитивними нормами, розширення сфери застосування договорів та їх різновидів, збільшення об'єктів цивільного права. До складових свободи договору науковці часто відносять ширше коло проявів, ніж ті, що передбачені в ч. 1 ст. 627 ЦК України: 1) договір – це вільне погодження волі суб'єктів; 2) об'єктом договору може бути будь-який предмет або дія; 3) умови договору визначаються волею сторін; 4) форма укладення договору залежить від розсуду сторін; 5) розірвання договору може відбуватися на вимогу однієї зі сторін; 6) наслідки невиконання договору, якщо вони зумовлені у самому договорі, не можуть змінюватися судовими органами; 7) відповідальність за невиконання договору має бути лише цивільною. Юридичний зміст принципу свободи зводиться до: а) свободи суб'єктів на свій розсуд укладати договір; б) свободи сторін договору визначати його зміст шляхом взаємної згоди; в) обов'язку сторін при укладенні договору враховувати суспільні та державні інтереси, які виражені, передусім, у нормах публічного права; г) обов'язковості добросовісного виконання договору [2, с. 169]. Крім можливості вибору контрагента та визначення змісту договору, на думку А. В. Луць,

свобода договору включає також: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу договору у виборі сторонами форм договору; в) право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать; г) право сторін за своєю угодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору; г) право визначати способи забезпечення договірних зобов'язань; д) право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо. Зазначені аспекти договірної свободи закріплені іншими положеннями цивільного законодавства, але в узагальненому вигляді мають розкривати зміст поняття свободи договору [3, с. 47]. Поняття свободи договору у науковій доктрині розкривається як право громадян і юридичних осіб вільно встановлювати свої права і обов'язки на основі договору і у визначенні будь-яких умов договору, що не суперечать законодавству. Адже нормативно закріплена диспозитивність є водночас елементом реалізації принципу свободи договору, його передумовою. У цьому випадку його сторони виступатимуть своєрідними «законодавцями» для себе, встановлюючи в договорі взаємні права та обов'язки і передбачаючи в ньому умови та засоби відповідальності у разі невиконання чи неналежного виконання умов договору.

Ст. 6 ЦК України містить головне правило, що діє у сфері застосування принципу свободи договору. Відповідно сторони мають право вільно, на власний розсуд врегульовувати свої відносини, уклавши договір, як передбачений, так і не передбачений законом (так звані непоіменовані договори), самостійно визначивши зміст та інші умови договорів (зокрема, договір про встановлення сервітуту; договір між акціонерами товариства; договори у сфері права інтелектуальної власності та ін). Зазначені договори – результат вільного волевиявлення його сторін, є актами договірної саморегулювання юридично рівних та самостійних суб'єктів цивільних відносин, що здійснюється на засадах аналогії закону та аналогії права. Обов'язковим є дотримання загальних умов укладення договору

та його відповідність загальним засадам цивільного законодавства. Тобто законодавець, закріплюючи принцип свободи договору, встановив і його межі. Вони є одночасно й межами індивідуального регулювання договірних відносин сторін. Сторони у договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегульовати свої відносини на власний розсуд відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК України. Проте такий відступ є обмеженим певними рамками, про які прямо вказано в законі, або ж обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами (п. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України). Зазначена норма дозволила сторонам укладати не передбачений законом договір, або ж укладаючи традиційний, по-іншому визначати його предмет, зміст (умови), зміну, продовження, припинення тощо. Тобто учасники цивільного обороту мають досить широку можливість сконструювати ту чи іншу договірну конструкцію. Таким чином, сторони договору на власний розсуд можуть урегулювати у договорі відносини, диспозитивно врегульовані в актах цивільного законодавства, та не можуть відступати від імперативних його положень.

Ст. 627 ЦК України зазначає, що сторони, відповідно до ст. 6 цього Кодексу, є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору, з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Свобода сторін у сфері договірних відносин реалізується через приватну ініціативу сторін, їх волю та вільне волевиявлення в рамках визначених законодавством вимог та умов їхнього договору – як акту саморегулювання цивільних відносин. Договір закріплює свободу, ініціативу і самостійність суб'єктів договірних правовідносин. Обсяги (об'єми) свободи сторін договору будуть різними з урахуванням етапів (стадій) реалізації договірних правовідносин.

Нормативне закріплення свободи договору у ст.ст 6, 627 ЦК України дає відповідь на питання щодо співвідношення законодавчого і договірної регулювання

цивільних відносин. Саме з цим інститутом безпосередньо пов'язане питання свободи договору та визначення змісту індивідуального диспозитивно-договірної регулювання цивільних відносин (саморегулювання у цивільному праві). Спочатку диспозитивність норм (як загальний цивільний дозвіл), потім свобода суб'єктів у виборі тих моделей поведінки, які не заборонені законом (відносна диспозитивність), а пізніше – фактична індивідуально визначена та погоджена сторонами диспозитивність – це та договірна свобода, яка конкретизована у діях сторін майбутнього зобов'язання та закріплена у створеному ними договорі. Адже диспозитивність цивільного права містить загальний дозвіл, який доповнюється, а то і конкретизується, відносною диспозитивністю, а також договірною свободою. Вважаємо, що принцип свободи договору є відносною диспозитивністю, оскільки особи не є абсолютно вільними та безконтрольними з боку держави в укладанні договору та мають дотримуватися загальних заборон. При цьому відсутність заборон означає дозвільну систему координат, в яких діють суб'єкти договірних відносин реалізуючи власну свободу та особисту ініціативу здійснюючи свої права вільно, на власний розсуд (ст. 12 ЦК України); у межах, наданих їм договором або актами цивільного законодавства (ст. 13 ч. 1 ЦК України) та з урахуванням інших вимог (ч.ч. 2-4 ст. 13 ЦК України).

Отже, головним правовим засобом визначення меж свободи договору є імперативні норми, які діють навіть проти волі сторін, позбавляючи можливості таких сторін приймати рішення самостійно. Такі імперативні норми можуть містити заборону на включення певних умов до договору або зазначати про обов'язковість включення до договору відповідних умов, наприклад, якщо це впливає із змісту або із суті відносин між сторонами (п. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України). Імперативні норми і є тими межами свободи договору, які необхідні для забезпечення єдності у застосуванні та тлумаченні положень норм права, гарантуванні рівних можливостей у захисті цивільних прав та інтересів всіма учасниками цивільного обороту. Проте межі, визначені законом, повинні відповідати принципам права, а отже, не

порушувати права осіб як учасників правовідносин, забезпечувати співрозмірний баланс інтересів у суспільстві, запобігати зловживанням, в т.ч. шляхом укладання несправедливих, невігідних договорів тощо.

Крім законодавчих меж свободи договору, сторони за власною узгодженою волею можуть обмежувати свої суб'єктивні права на подальші дії у договірних відносинах. У цьому випадку, виходячи із принципу свободи договору, сторони мають право на підставі взаємоузгодженого волевиявлення самостійно встановити певні обмеження своєї договірної свободи (наприклад у попередньому договорі або договорі на користь третьої особи). Ч. 3 ст. 13 ЦК України містить положення щодо заборони використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополією становити на ринку, а також недобросовісної конкуренції. Аналогічні заборони та обмеження свободи договору встановлюються для забезпечення інтересів суспільства, «слабкої» сторони договірних відносин (наприклад, споживача) відповідно до законів «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції», «Про природні монополії» та ін. Завдяки таким обмеженням, як способу регулювання цивільних правовідносин, визначаються правила реалізації цивільних відносин, забезпечується належне функціонування економіки та добросовісна економічна конкуренція. Вище зазначені нормативно-правові акти не обмежують свободу договору, а урегульовуючи зазначені відносини її визначають, встановлюючи певні межі свободи сторін договірних правовідносин. Адже свобода договору не може бути безмежною, а її межами будуть, з однієї сторони – вимоги чинних нормативних актів, звичаїв ділового обороту, а з іншого – моральні засади суспільства. Як зазначає О.А. Беяневич, суттєвими обмежувачами договірної свободи слід вважати: 1) відповідно до ст. 627 ЦК – вимоги розумності та справедливості, яких мають дотримуватися учасники договірних правовідносин; 2) відповідно до ч. 1 ст. 203 ЦК – моральні засади суспільства. [4, с. 66].

Розумність та справедливість відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України є однією із засад цивільного законодавства, її мають дотримуватися учасники договірних правовідносин (ст. 627 ЦК України). Вимога розумності зобов'язує суб'єкта обирати поведінку та здійснювати її так, щоб вона була корисна для інших осіб. Під розумними варто розуміти дії, які б вчинила людина, наділена нормальним, середнім рівнем інтелекту, знань та життєвого досвіду. Абстрактна особистість, наділена такими властивостями, може бути названа розумною людиною [5, с. 31]. Проте розумність поведінки конкретного суб'єкта цивільних правовідносин завжди має певні межі, які зумовлені як приватними інтересами інших суб'єктів, так і публічними інтересами, з урахуванням вироблених у суспільстві уявлень розумності, інтелектуальних можливостей, знань, досвіду тощо. А тому розумність поведінки людини ґрунтується на добросовісності і справедливості, що відображається у зовнішньому прояві її поведінки (дій чи бездіяльності) як учасника цивільних відносин з точки зору правомірності, обґрунтованості, доцільності такої поведінки, а також можливості передбачення нею обставин, які можуть вплинути на її права та обов'язки з боку інших учасників цивільних відносин. У разі відсутності у законодавстві чітко прописаних обов'язків діяти або утримуватися від вчинення будь-яких дій, правомірність поведінки особи повинна ґрунтуватися на понятті розумності – діях у конкретній ситуації нормальної середньої людини [6, с. 372]. Презумпцію добросовісної та розумної поведінки особи при здійсненні нею свого право містить ч. 5 ст. 12 ЦК України. Чинний ЦК України поняття «розумність» застосовує не лише щодо поведінки (дій чи бездіяльності) особи, а й щодо ціни товарів та послуг (ст.ст. 353, 903, 931), строків виконання обов'язків (ст.ст. 670, 672, 678) тощо. Обґрунтування розумності чи нерозумності ціни, плати та строку має доводити кожна із сторін цивільних правовідносин. Відсутність чітких нормативно визначених критеріїв розумності вимагає від суб'єктів цивільних правовідносин при реалізації своїх прав враховувати не лише власне, суб'єктивне її розуміння, але й сприйняття розумності іншими суб'єктами договірних правовідносин та суспільством загалом.

Застосування у судовій практиці саме таких обмежувачів свободи є найбільш складним через абстрактність формулювання та оціночний характер [4, с. 66].

Справедливість у суспільстві розглядається як механізм та передумова забезпечення прав та інтересів особи, гарантія справедливої рівності можливостей кожного суб'єкта правовідносин. Справедливість є категорією, яка, відповідно до ч. 1 ст. 627 ЦК України, визначає межі договірної свободи під час вибору контрагента та визначення змісту договірних правовідносин. Установлення таких меж здійснюється не лише шляхом вказівки на справедливість як морально-етичну засаду, а й вказівкою на ті умови договору, які є несправедливими. Прикладом цього є договори приєднання, де умови встановлюються однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, а сам договір укладається шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору. Умови таких договорів не повинні бути явно обтяжливими (несправедливими) для сторони, яка приєдналася, позбавляти її тих прав, які б вона зазвичай мала та обмежувати відповідальність ініціативної сторони у випадку порушення зобов'язання. Для захисту від несправедливості законом передбачено можливість сторони, що приєдналася, вимагати зміни або розірвання договору, бо інакше наявними є нерівні умови сторін договірних відносин. Такий дисбаланс інтересів учасників договірних відносин суд розцінив як порушення принципу справедливості і це підтверджується рішенням Конституційного Суду України від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013. При цьому суд зазначив, що вимога про нарахування та сплату неустойки за договором споживчого кредиту, яка є явно завищеною, не відповідає передбаченим у п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 509 та ч. 2, 3 ст. 627 ЦК України засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим елементам загального конституційного принципу верховенства права. Таким чином, здійснення цивільних прав вважатиметься справедливим, якщо воно сприятиме максимальному задоволенню інтересів всіх учасників договірних відносин. За допомогою принципів справедливості, добросовісності та розумності може бути досягнуто юридичної рівності усіх учасників цивільного обороту, оскільки юридична

рівність (тобто фактично справедливість) є там, де особа діє добросовісно й розумно, у рівній мірі враховує і свої, і права та інтереси контрагентів. Справедливість як межа свободи договору передбачає, що на стадії укладення договору сторони мають утримуватися від дій, спрямованих на виключення з договору умов про відповідальність однієї з них, або дій щодо включення у договір явно несприятливих для іншої сторони умов [8]. Принципи справедливості, добросовісності та розумності у договірних відносинах є гарантією свободи та справедливої рівності можливостей кожного суб'єкта правовідносин. Як зазначено у постанові Великої палати ВС від 2 листопада 2021 року «справедливість, добросовісність, розумність належать до загальних законів цивільного законодавства, передбачених ст. 3 ЦК України, які обмежують свободу договору, встановлюючи певну межу поведінки учасників цивільно-правових відносин. Ці загальні засади втілюються в нормах прав та умов договорів, регулюючи конкретні правовідносини так, що кожен із учасників відносин зобов'язаний сумлінно підтримувати свої цивільні права та не відмовлятися від цивільних обов'язків, захищати власні права та інтереси, дбаючи водночас про права та інтереси інших учасників, зокрема, передбачаючи можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам та інтересам інших учасників» [9]. Верховний Суд зазначає, що тексти законів, правочинів, використання учасниками цих норм мають бути належними і справедливими, відповідати нормам обороту та нормам закону. Вимогу справедливості, добросовісності та розумності цивільного законодавства, яка практично виражається у встановленні його нормами рівних умов для участі усіх осіб у цивільних відносинах; закріпленні можливості адекватного захисту порушеного

цивільного права або інтересу; поєднання створення норм, спрямованих на забезпечення реалізації цивільного права, із шануванням прав та інтересів інших осіб, моралі суспільства тощо [10]. Цивільні відносини між учасниками від їх початку і до завершення перебувають в межах, визначених моральними та правовими нормами. Це забезпечується наявністю у цивільному праві загальних засад та норм-принципів, завдяки яким реалізується механізм дії аналогії права, який дозволяє учасникам цивільного обороту визначати свою поведінку у певних ситуаціях. Саме загальні засади (принципи) цивільного права є критеріями правильного розуміння того, яким вимогам має відповідати зміст цивільно-правового регулювання. Провівши аналіз судової практики та законодавства, можна зробити висновок, що принципи справедливості, добросовісності та розумності, як межі свободи договору, сприяють вдосконаленню механізму цивільно-правового регулювання, забезпечують динаміку свободи у договірних відносинах.

Висновок. Свобода договору як одна з основних засад цивільного законодавства і виразник диспозитивної спрямованості його норм походить від вільного волевиявлення суб'єктів, їх юридичної рівності, що є визначальним для реалізації приватного інтересу сторін договірних правовідносин. Імперативні межі свободи договору визначені у законодавстві, яке урегульовує зазначені відносини, диспозитивні межі договірної свободи встановлюють самі сторони договірних правовідносин. Межі свободи договору повинні бути справедливими, розумними, обґрунтованими, пропорційними з урахуванням приватних та публічних інтересів, а їх застосування сприятиме утвердженню справедливості, добросовісності та розумності як необхідних умов розвитку сучасних договірних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України. Відомості Верховної ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Мережко А.А. *Договор в частном праве*. Київ, 2003. 176 с.
3. Луць А.В. *Свобода договору в цивільному праві*. Київ, 2004. 160 с.
4. Беяневич О.А. Принцип свободи договору за Цивільним та Господарським кодексами України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. № 60/62. С. 64–68.
5. Кравчук Д.С. Розумний строк як темпоральне оціночне поняття в цивільному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 30–35.

6. Отраднова О.А. Принципы справедливости, разумности, добросовестности в недоговорных обязательствах, возникающих из нанесения вреда, в гражданском праве Украины. *Альманах цивилистики*. Київ, 2009. Вип. 2. С. 370–383.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» № 7-рп/2013 від 11 липня 2013 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/7-rp/2013.pdf> (дата звернення: 22.12.2022).

8. Постанова Великої палати Верховного Суду від 2 листопада 2021 року у справі № 917/1338/18. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101829986?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 22.12.2022).

9. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 06 грудня 2019 року у справі № 910/353/19. *База даних "ZakonOnline"*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86503751> (дата звернення: 22.12.2022).

REFERENCES:

1. Tsyvilniy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

2. Merezko A.A. (2003) *Dohovor v chastnom prave [Contract in private law]*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Luts A.V. (2004) *Svoboda dohovoru v tsyvilnomu pravi [Freedom of contract in civil law]*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Belianevych O.A. (2004) Pryntsyp svobody dohovoru za Tsyvilnym ta Hospodarskym kodeksamy Ukrainy [The principle of freedom of contract according to the Civil and Economic Codes of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Legal sciences*, 60/62, 64–68 [in Ukrainian].

5. Kravchuk D.S. (2021) Rozumnyi strok yak temporalne otsinochne poniattia v tsyvilnomu pravi [Reasonable term as a temporal evaluation concept in civil law]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*, 4, 30–35 [in Ukrainian].

6. Ottradnova O.A. (2009) Pryntsypy spravedyvosty, razumnosty, dobrosovestnosty v nedohovornnykh obiazatelstvakh, voznykaiushchyykh yz nanesenyia vreda, v hrazhdanskom prave Ukrayny [The principles of justice, reasonableness, good faith in non-contractual obligations arising from the infliction of harm, in the civil law of Ukraine]. *Almanakh tsyvylystyky – Almanac of civil studies*, (Vols. 2), (pp. 370–383). Kyiv [in Ukrainian].

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Kozlova Dmytra Oлександровича shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen druhooho rechennia preambuly Zakonu Ukrainy "Pro vidpovidalnist za nesvoiechasne vykonannia hroshovykh zoboviazan" № 7-рп/2013 від 11 липня 2013 року [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the citizen of Kozlov, Dmytro Oлександрович, regarding the official interpretation of the provisions of the second sentence of the preamble of the Law of Ukraine "On Liability for Untimely Fulfillment of Monetary Obligations" No. 7-рп/2013 of July 11, 2013]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <http://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/7-rp/2013.pdf> [in Ukrainian].

8. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho Sudu від 2 lystopada 2021 roku u spravi № 917/1338/18 [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court of November 2, 2021 in case No. 917/1338/18]. *ligazakon.net*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/101829986?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv obiednanoi palaty Kasatsiinoho hospodarskoho sudu від 06 hrudnia 2019 roku u spravi № 910/353/19 [Resolution of the Supreme Court in the composition of judges of the joint chamber of the Commercial Court of Cassation dated December 6, 2019 in case No. 910/353/19]. *zakononline.com.ua*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86503751> [in Ukrainian].

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

Якушев Ігор Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8947-3848

Стаття присвячена можливостям захисту трудових прав і свобод працівників при прийнятті рішень про встановлення права або відмову у його встановленні, якщо таке рішення безпосередньо впливає на правовий статус працівника.

Підвідомчість і порядок розгляду трудового спору залежать від його характеру. За цим критерієм виділяють спори про встановлення умов праці або їх зміну (спори непозовного характеру) і спори про застосування встановлених умов праці (спори позовного характеру). Зазначено, що оскарження рішення про встановлення умов праці або їх зміну у зв'язку з недотриманням процедури його прийняття чи іншими порушеннями нормативних актів – це спори позовного характеру, а оскарження змісту рішення при відсутності зауважень щодо процедури його прийняття відноситься до спорів непозовного характеру.

Визначення відповідності професійних знань, умінь і навичок працівників установленим законодавством вимогам і посадовим обов'язкам, проведення оцінки їх професійного рівня, присвоєння кваліфікаційної категорії чи звання відбувається шляхом атестації. Законодавство передбачає можливість оскарження рішення атестаційної комісії до атестаційної комісії вищого рівня або до суду, проте не розмежує, чи працівник оскаржує недотримання процедури прийняття рішення, чи зміст самого рішення.

Атестаційна комісія вищого рівня вправі розглядати скарги не лише щодо змісту рішення атестаційної комісії нижчого рівня, але й щодо недотримання чи порушення процедури прийняття рішення, не врахування обставин, які мають значення для об'єктивного прийняття рішення тощо. Щодо судового розгляду, то кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Тому, при відсутності спору щодо порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів при атестації працівника, суд не може приймати рішення про правомірність чи неправомірність рішення атестаційної комісії.

Отже скарги, у яких причиною скасування рішення атестаційної комісії зазначаються порушення законодавства при проведенні атестації працівника, можуть розглядатися як судами, так і атестаційними комісіями вищого рівня. Оскарження рішення як необ'єктивного і упередженого без порушення процедури його прийняття повинні розглядатися виключно вишестоящими атестаційними комісіями.

Ключові слова: трудовий спір, атестація працівників, захист трудових прав.

Yakushev Ihor. Appeal of the decision of the certification commission

The article is devoted to the possibilities of protecting the labor rights and freedoms of employees when making decisions on establishing the right or refusing to establish it, if such a decision directly affects the legal status of the employee.

The sub-department and procedure for consideration of a labor dispute depend on its nature. According to this criterion, disputes about the establishment of working conditions or their change (non-actionable disputes) and disputes about the application of established working conditions (actionable disputes) are distinguished. It is noted that the appeal of the decision on the establishment of working conditions or their change in connection with non-compliance with the procedure for its adoption or other violations of normative acts are disputes of a legal nature, and the appeal of the content of the decision in the absence of comments on the procedure for its adoption belongs to disputes of a non-liable nature.

Determining the conformity of professional knowledge, abilities and skills of employees to the requirements and job duties established by legislation, assessing their professional level, and assigning a qualification category or title is done through attestation. The legislation provides

for the possibility of appealing the decision of the attestation commission to the attestation commission of a higher level or to the court, but does not distinguish whether the employee is appealing against non-compliance with the decision-making procedure or the content of the decision itself.

The higher-level attestation commission has the right to consider complaints not only about the content of the decision of the lower-level attestation commission, but also about non-compliance or violation of the decision-making procedure, failure to take into account circumstances that are important for objective decision-making, etc. As for legal proceedings, every person has the right to apply to the court for the protection of his violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or legitimate interests. Therefore, in the absence of a dispute regarding violated, unrecognized, or disputed rights, freedoms, or legitimate interests during the attestation of an employee, the court cannot make a decision on the legality or illegitimacy of the decision of the attestation commission.

Therefore, complaints in which violations of the law during the employee attestation are noted as the reason for the annulment of the attestation commission's decision can be considered both by courts and by attestation commissions of a higher level. Appeals of the decision as biased and biased without violating the procedure for its adoption should be considered exclusively by higher attestation commissions.

Key words: labor dispute, certification of employees, protection of labor rights.

Загальна декларація прав людини у статті 23 закріплює: «кожна людина має право на працю». Розкриваючи зміст зазначеної норми, Конституція України передбачає, що право на працю включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Конституційне право на працю надає можливість кожному обирати прийнятний для нього спосіб отримання матеріального забезпечення. Традиційно найбільш поширеним способом отримання доходу є заробітна плата, яку роботодавець виплачує працівнику згідно трудового договору за виконану роботу. Поряд з цим, реалізація права на працю може відбуватися шляхом вступу у адміністративні відносини для проходження служби, внаслідок укладення цивільного договору, зайняття підприємницькою або іншою незалежною професійною діяльністю, завдяки яким особа отримує заробіток.

Можливість людини обирати спосіб реалізації права на працю передбачає наявність волевиявлення учасників правовідносин та дотримання вимог, передбачених законодавством для кожного з способів.

У радянський період трудовий договір був практично єдиною формою реалізації права на працю. Права і обов'язки сторін трудового договору детально регламентувалися законодавством, а вільне волевиявлення працівника фактично закінчувалося написанням заяви про прийняття на роботу на підприємство, в установу чи організацію.

Законом Української РСР від 20 березня 1991 року № 871-XII «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході до ринкової економіки» [1] права суб'єктів укладення трудового договору були значно розширені в частині визначення його змісту. Цим же законом було запроваджено контракт, як особливу форму трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 року № 170 «Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників» [2] надало сторонам ще більшу свободу, заборонивши змінювати контрактом лише порядок розгляду індивідуальних трудових спорів та запроваджувати до працівника повну матеріальну відповідальність, крім випадків, передбачених статтею 134 Кодексу законів про працю України. Згідно ч. 3 ст. 21 КЗпП України сфера застосування контракту визначалася законодавством, що позбавляло більшості працівників права на його укладення, а згідно ст. 9 КЗпП України, умови контракту, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, вважалися недійсними.

Запровадження контрактної форми трудового договору було досить прогресивним на той час і мало за мету надати більшу свободу сторонам трудового договору у встановленні індивідуальних особливостей врегулювання відносин між ними, зацікавити працівників у досягненні кращих результатів виконуваної роботи. Незважаючи на прогресивні засади, економічна криза першої половини 90-х років та значний рівень безробіття виявили і суттєві недоліки контрактної форми трудового договору. Основним з них можна вважати те, що контракт перетворився у звичайний строковий трудовий договір, який не передбачав жодних додаткових гарантій для працівника. Як правило, строк контракту встановлювався один рік, а необхідність щорічно його переукладати на новий строк в умовах зростання безробіття (що фактично прирівнювалося до укладення нового трудового договору) змушувало працівників погоджуватися на умови виконання роботи, запропоновані роботодавцем, без будь-яких заперечень.

Проголошення Україною незалежності та розвиток ринкових відносин став поштовхом для широкого застосування альтернативних трудовому договору форм реалізації права на працю. Саме у перші роки незалежності набуває поширення застосування праці без належного оформлення трудових відносин або укладення фіктивних цивільних договорів, які за своєю суттю фактично були трудовими. Недосконалість правового регулювання трудових відносин, зорієнтованого на організацію праці великих підприємств з розгалуженою системою управління, стало гальмом розвитку ринкових відносин, що зароджувалися в Україні.

Проте, розширення прав і свобод сторін трудового договору, зміна вектору законодавства про працю з імперативного регулювання на диспозитивне, можливість самостійно у дозволених законодавством межах вирішувати ті чи інші питання застосування праці, значно наблизили законодавство про працю України до міжнародних стандартів. Поряд з цим, проявилися і недоліки у правовому регулюванні, і, в першу чергу, через зловживання правами більш сильної сторони трудового договору – роботодавця.

Найбільш суттєвими порушеннями трудових прав працівників того часу були: допуск працівника до роботи без укладення трудового договору; укладення трудового договору про роботу з неповним робочим часом при фактичному виконанні роботи протягом повного робочого дня; безпідставні укладення строкових трудових договорів (як правило на один рік); прийняття для виконання роботи без зазначення посади, спеціальності чи кваліфікації; штучні скорочення чисельності чи штату працівників, коли після звільнення одних працівників приймалися інші, надання працівникам відпустки без збереження заробітної плати на тривалий період тощо. Масовим порушенням була не виплата або не своєчасна виплата заробітної плати, видача працівникам в рахунок заробітної плати натуральної продукції. Не поодинокі були випадки недотримання гарантій щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, осіб з інвалідністю.

Порушення законодавства про працю, недотримання гарантій трудових прав викликали незадоволення серед працівників. Між ними і роботодавцями виникали розбіжності, які в подальшому перетворювалися у індивідуальні та колективні трудові спори. Виникла нагальна потреба вдосконалення законодавства, яке б створило надійні юридичні гарантії захисту трудових прав працівників.

Суттєвою перешкодою захисту трудових прав і свобод працівників була радянська процедура розгляду трудових спорів, яка встановлювала заборону звернення до суду для окремих працівників і передбачала розгляд трудових спорів вищестоящими в порядку підлеглості органами. Згідно ст. 240 КЗпП Української РСР в редакції Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 05 червня 1975 року № 3866-VIII «Про внесення доповнень і змін до Кодексу законів про працю Української РСР», «вищими в порядку підлеглості органами розглядаються трудові спори за заявами: 1) працівників, які займають посади, передбачені в переліку № 1 додатку № 1 до Положення про порядок розгляду трудових спорів, – у питаннях звільнення, зміни формулювання причин звільнення і переведення їх на іншу роботу, а також накладення

дисциплінарних стягнень; 2) працівників, зазначених у переліку № 2 додатку № 1 до Положення про порядок розгляду трудових спорів, – у питаннях звільнення або зміни формулювання причин звільнення, якщо звільнення зв'язане з визнанням їх у встановленому порядку такими, що не відповідають займаній посаді, або з необранням на новий строк; 3) вчителів загальноосвітніх шкіл – у питаннях звільнення або зміни формулювання причин звільнення, якщо звільнення зв'язане з визнанням їх в результаті атестації такими, що не відповідають займаній посаді; 4) працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами про дисципліну, – в питаннях накладення на них дисциплінарних стягнень; 5) керівних працівників підприємств, установ, організацій – у питаннях про премії, які затверджуються їм до виплати згідно з діючими положеннями керівниками вищестоящих організацій» [3].

Тому одним з перших нормативних актів, спрямованих на захист прав і свобод працівників, був Закон України від 18 лютого 1992 року № 2134-XII «Про внесення змін і доповнень, що стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів» [4], яким скасовано застосування переліку № 1 і переліку № 2 додатку № 1 до Положення про порядок розгляду трудових, змінено порядок формування комісії по трудових спорах (хоча залишено її як обов'язковий первинний орган з розгляду окремих категорій трудових спорів) та встановлено право кожного працівника на звернення за захистом свого права до суду.

Значним кроком щодо посилення правового захисту громадян, у тому числі і найманих працівників, стало закріплення в Конституції України положення про поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір (ст. 124), а також встановлення для тих, хто працює, права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44).

З тих пір порядок розгляду індивідуальних трудових спорів практично не зазнав суттєвих змін. Підвідомчість і порядок їх розгляду залежать від характеру трудового спору. За цим критерієм виділяють:

– спори про встановлення умов праці або їх зміну – це визначення умов праці за допомогою законів, інших нормативно-правових актів (в тому числі колективних договорів і угод). Встановлені таким чином умови праці носять загальний характер і поширюються на всіх або на певні категорії працівників (тривалість відпустки, норми виробітку). Спори про встановлення умов праці – це спори непозовного характеру, оскільки, як зазначає В.Я. Бурак, тут йдеться не про відновлення порушеного права або законного інтересу, а про встановлення нового права [5, с. 440].

– спори про застосування встановлених умов праці – це використання загальних умов в індивідуальних трудових відносинах на підставі наказу (розпорядження) роботодавця (наприклад, залучення до надурочних робіт, застосування дисциплінарних стягнень тощо). Спори про застосування встановлених умов праці є спорами позовного характеру, оскільки це спори про встановлення порушеного права, які розглядаються на основі відповідної заяви (позову) юрисдикційними органами.

І якщо порядок вирішення спорів позовного характеру в законодавстві чітко прописаний, то вирішення індивідуальних трудових спорів непозовного характеру, як правило, обмежується вказівкою на можливість оскарження рішення органу, з яким не погоджується працівник. Необхідно зазначити, що оскарження рішення у зв'язку з недотриманням процедури його прийняття чи іншими порушеннями нормативних актів, у тому числі прийнятих роботодавцем, – це спір позовного характеру, а оскарження змісту рішення при відсутності зауважень щодо процедури прийняття відноситься до спорів непозовного характеру.

Приймаючи рішення про встановлення нового права, правомочний орган підтверджує відповідну кваліфікацію працівника або встановлює, що кваліфікація є недостатня для виконання певної роботи. Згідно закону «Про професійний розвиток працівників», підтвердження кваліфікації працівників – це процедура визначення відповідності професійних знань, умінь і навичок працівників установленим законодавством вимогам і посадовим обов'язкам, проведення оцінки їх професійного рівня шляхом атестації [6, ст. 1].

Цим же законом передбачено, що результати атестації можуть бути оскаржені працівником у порядку, встановленому законодавством (ч. 4 ст. 13).

Окрім вказаного закону порядок проведення атестації окремих працівників передбачено іншими нормативними актами. Зокрема, наказом Міністерства оборони України від 31 березня 2022 року № 95 затверджено Положення про атестацію педагогічних працівників, які забезпечують здобуття фахових компетентностей спеціалізованої освіти військового спрямування, яким визначено порядок атестації педагогічних працівників військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, які забезпечують здобуття фахових компетентностей спеціалізованої освіти військового спрямування [7]. За результатами атестації визначається відповідність (невідповідність) педагогічного працівника займаній посаді, присвоюється (підтверджується) кваліфікаційна категорія (педагогічне звання). За результатами атестації кваліфікаційні категорії можуть бути знижені, педагогічні звання не підтверджені.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 жовтня 2010 р. № 930 затверджено Типове положення про атестацію педагогічних працівників, яким визначено порядок атестації керівників, їх заступників, інших педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, навчально-методичних (науково-методичних) установ і закладів післядипломної освіти, спеціальних установ для дітей, а також педагогічних працівників закладів охорони здоров'я, культури, соціального захисту, інших закладів та установ у штаті яких є педагогічні працівники [8]. Згідно ч. 3 ст. 50 Закону України «Про освіту», за результатами атестації визначається відповідність педагогічного працівника займаній посаді, присвоюються або підтверджуються квалі-

фікаційні категорії, присвоюються педагогічні звання. [9].

Механізм проведення атестації лікарів з метою перевірки рівня теоретичних та практичних навичок, здобутих лікарем під час здійснення ним безперервного професійного розвитку, визначено Порядком проведення атестації лікарів, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України 22 лютого 2019 року № 446 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 18 серпня 2021 року № 1753) [10]. Основними завданнями проведення атестації лікарів є оцінка виконання лікарями вимог щодо підвищення їхньої кваліфікації та проходження безперервного професійного розвитку, за результатами якої присвоюється або підтверджується відповідна кваліфікаційна категорія.

Зазначені вище нормативні акти мають за мету врегулювати порядок встановлення певного рівня знань, вмінь, навичок працівника, визначити його професійну кваліфікацію, що має безпосередній вплив на правовий статус працівника, можливість зайняття відповідної посади, розмір заробітної плати. Зважаючи на такі наслідки, рішення атестаційної комісії є надзвичайно важливим для працівника. Проте, таке рішення не завжди співпадатиме з очікуваним працівником результатом. З метою недопущення порушення прав працівників, які проходили атестацію, нормативні акти передбачають порядок оскарження рішень атестаційних комісій.

Положення про атестацію педагогічних працівників, які забезпечують здобуття фахових компетентностей спеціалізованої освіти військового спрямування передбачає, що у разі незгоди педагогічного працівника з рішенням атестаційної комісії він має право протягом десяти робочих днів з дня ознайомлення з рішенням атестаційної комісії подати апеляційну заяву на рішення атестаційної комісії I рівня до атестаційної комісії II рівня, а на рішення атестаційної комісії II рівня до засновника закладу освіти або уповноваженого ним органу.

Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників, крім порядку, визначеного вищезазначеним Положенням, передбачено також можливість

оскарження рішень атестаційних комісій до суду. Можливість оскарження до суду рішення атестаційної комісії, згідно з яким лікарю відмовлено у присвоєнні або підтвердженні кваліфікаційної категорії, передбачена Порядком проведення атестації лікарів.

Передбачаючи можливість оскарження рішення атестаційної комісії до атестаційної комісії вищого рівня або до суду, вказані нормативні акти не розмежовують, чи працівник оскаржує недотримання процедури прийняття рішення, чи зміст самого рішення. Атестаційна комісія вищого рівня вправі розглядати скарги не лише щодо змісту рішення атестаційної комісії нижчого рівня, але й щодо недотримання чи порушення процедури прийняття рішення, не врахування обставин, які мають значення для об'єктивного прийняття рішення тощо. Щодо судового розгляду, то юрисдикція судів, згідно Конституції України, поширюється на будь-який юридичний спір.

Частина 1 ст. 4. Цивільного процесуального кодексу України передбачає, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [11]. Тому, при відсутності спору щодо порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів при атестації працівника, суд не може приймати рішення про правомірність чи неправомірність рішення атестаційної комісії про присвоєння (не присвоєння) або підтвердження (не підтвердження) кваліфікаційної категорії педагогічного працівника чи лікаря, присвоєння (не присвоєння) педагогічного звання.

Звернення до суду переважно відбувається у випадках, коли рішення атестаційної комісії стало підставою звільнення працівника з ініціативи роботодавця у зв'язку з невідповідністю займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації (п. 2 ч. 1 ст. 40 КЗпП України). Розглядаючи такі справи, суд перевіряє не лише дотримання процедури звільнення працівника вимогам законодавства, але й наявність підстави для звільнення. І якщо судом буде встановлено порушення законодавства, які могли вплинути на об'єктивність рішення атестаційної комісії, результати атестації

не можуть вважатися правомірною підставою припинення трудового договору.

Так, у рішенні Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області у справі № 348/125/20 від 05 листопада 2021 року про визнання рішення атестаційної комісії та наказу про звільнення з роботи у зв'язку з невідповідністю займаній посаді внаслідок недостатньої кваліфікації недійсними, поновлення на роботі та виплату втраченої зарплати, моральної шкоди зазначено, що за відсутності визначених роботодавцем умов та правил проведення, процедури проведення та порядку визначення рівня кваліфікації під час атестації, із визначенням критеріїв, що відповідачем перед проведенням атестації жодним чином не було встановлено, саме голосування не вказує на правомірність та обґрунтованість результату [12].

Варто звернути увагу і на висновки Київського апеляційного суду, зазначені у постанові від 19 жовтня 2021 року у справі № 760/15291/20 на апеляційну скаргу на рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 19 березня 2021 року за позовом до Департаменту освіти і науки Виконавчого округу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), Управління освіти Солом'янської районної у місті Києві державної адміністрації, про визнання незаконним та скасування наказу щодо затвердження результатів атестації, про визнання незаконним та скасування наказу про звільнення, про поновлення на роботі, про стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, про стягнення моральної шкоди. У ній зазначено, що «суд позбавлений можливості перевіряти та оцінювати інформацію та обставини, які зазначені у характеристиці Управління освіти Солом'янської районної ради Київської державної адміністрації, оскільки дана характеристика є документом, у якому надана оцінка відповідною особою (органом) за наслідками діяльності ОСОБА_1 на займаній посаді та на виконання ним його службових обов'язків, що передбачена в переліку документів в межах проведеної атестації. Суд в межах своїх повноважень під час розгляду даної справи позбавлений права перевіряти підстави та доводи комісії під час прийняття рішення, яким

ОСОБА_1 визнаний таким, що не відповідає займаній посаді, оскільки прийняття рішення про відповідність (невідповідність) керівника займаній посаді належить до дискреційних повноважень атестаційної комісії за наслідками проведення засідання атестаційної комісії» [13]. Звичайно, суд не може приймати рішення замість атестаційної комісії. Але рішення атестаційної комісії є підставою розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, а отже є доказом, який підлягає перевірці та оцінці разом з іншими доказами у справі. Саме таку позицію висловив Верховний Суд Другої судової палати Касаційного цивільного суду при перегляді в порядку касаційного провадження рішення Солом'янського районного суду міста Києва від 19 березня 2021 року та постанови Київського апеляційного суду від 19 жовтня 2021 року у постанові від 16 лютого 2022 року, зазначивши, що «суди попередніх інстанцій помилково вважали, що суд не має повноважень втручатись у дискреційні повноваження атестаційної комісії та надавати оцінку

прийнятому рішення атестаційної комісії, яким позивача визнано таким, що не відповідає займаній посаді, оскільки висновок атестаційної комісії є одним із доказів його відповідності / невідповідності займаній посаді» [14].

Наведені висновки судів свідчать про складність та неоднозначність застосування законодавства про атестацію працівників. З метою належного захисту прав працівників, які не погоджуються з рішенням атестаційної комісії, в законі «Про професійний розвиток працівників» має бути чітко розмежовано підвідомчість спорів вищестоящим органам і судам. У законі також потрібно передбачити, що скарги, у яких причиною скасування рішення атестаційної комісії зазначаються порушення законодавства при проведенні атестації працівника, можуть розглядатися як судами, так і атестаційними комісіями вищого рівня. Оскарження рішення як необ'єктивного і упередженого без порушення процедури його прийняття повинні розглядатися виключно вищестоящими атестаційними комісіями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході до ринкової економіки : Закон Української РСР від 20 березня 1991 року № 871-XII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871-12> (дата звернення: 20.12.2022).
2. Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 року № 170. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-94-p> (дата звернення: 20.12.2022).
3. Про внесення доповнень і змін до Кодексу законів про працю Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 05 червня 1975 року № 3866-VIII / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3866-08> (дата звернення: 20.12.2022).
4. Про внесення змін і доповнень, що стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2134-XII / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-12> (дата звернення: 20.12.2022).
5. Трудове право України : підручник / В.Я. Бурак та ін. ; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ : Ін Юре, 2010. 536 с.
6. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.12 р. № 4312-VI / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17/ed20191227> (дата звернення: 20.12.2022).
7. Положення про атестацію педагогічних працівників, які забезпечують здобуття фахових компетентностей спеціалізованої освіти військового спрямування. Затверджено наказом Міністерства оборони України від 31 березня 2022 року № 95 / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0383-22> (дата звернення: 20.12.2022).

8. Типове положення про атестацію педагогічних працівників. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 06 жовтня 2010 р. № 930 / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10> (дата звернення: 20.12.2022).

9. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.12.2022).

10. Порядок проведення атестації лікарів. Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України 22 лютого 2019 року № 446 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 18 серпня 2021 року № 1753) / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1338-21> (дата звернення: 20.12.2022).

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV / *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 20.12.2022).

12. Рішення Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 05 листопада 2021 року справа № 348/125/20 / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100994166> (дата звернення: 20.12.2022).

13. Постанова Київського апеляційного суду від 19 жовтня 2021 року у справі № 760/15291/20 / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100437880> (дата звернення: 20.12.2022).

14. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 лютого 2022 року у справі № 760/15291/20 / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103871558> (дата звернення: 20.12.2022).

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainiskoi RSR pry perekhodi do rynkovoi ekonomiky : Zakon Ukrainiskoi RSR vid 20 bereznia 1991 roku № 871-XII [On making changes and additions to the Code of Labor Laws of the Ukrainian SSR during the transition to a market economy: Law of the Ukrainian SSR dated March 20, 1991 No. 871-XI]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871-12> [in Ukrainian].

2. Polozhennia pro poriadok ukladannia kontraktiv pry pryiniatti (naimanni) na robotu pratsivnykiv. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 bereznia 1994 roku № 170 [Regulations on the procedure for concluding contracts when hiring (hiring) employees. Approved by Resolution No. 170 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 19, 1994]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-94-n> [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia dopovnen i zmin do Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainiskoi RSR : Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 05 chervnia 1975 roku № 3866-VIII [On making additions and changes to the Code of Labor Laws of the Ukrainian SSR: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR dated June 5, 1975 No. 3866-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3866-08> [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin i dopovnen, shcho stosuiutsia rozghliadu indyvidualnykh trudovykh sporiv, do Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainiskoi RSR ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv : Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 roku № 2134-XI [On the introduction of amendments and additions to the Code of Labor Laws of the Ukrainian SSR relating to the consideration of individual labor disputes and the recognition of certain legislative acts as having lost their validity: Law of Ukraine dated February 18, 1992 No. 2134-XI]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-12> [in Ukrainian].

5. Pylypenko, P.D., Burak, V.Ya., Kozak, Z.Ya., Sinchuk, S.M., Yakushev, I.M., Shevchuk, T.P. (2010). *Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine]*. Kyiv : In Yure [in Ukrainian].

6. Pro profesiynyi rozvytok pratsivnykiv : Zakon Ukrainy vid 12.01.12 r. № 4312-VI [On professional development of employees: Law of Ukraine dated 12.01.12 No. 4312-VI]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17/ed20191227> [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro atestatsiiu pedahohichnykh pratsivnykiv, yaki zabezpechuiut zdobuttia fakhovykh kompetentnosti spetsializovanoi osvity viiskovoho spriamuvannia. Zatverdzheno nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 31 bereznia 2022 roku № 95 [Regulations on the certification of pedagogical workers who ensure the acquisition of professional competencies of specialized military education. Approved by Order No. 95 of the Ministry of Defense of Ukraine dated March 31, 2022]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0383-22> [in Ukrainian].

8. Typove polozhennia pro atestatsiiu pedahohichnykh pratsivnykiv. Zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06 zhovtnia 2010 r. № 930 [Standard provision on the certification of teaching staff. Approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 6, 2010 No. 930]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10> [in Ukrainian].

9. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

10. Poriadok provedennia atestatsii likariv. Zatverdzheno nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy 22 liutoho 2019 roku № 446 (u redaktsii nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 18 serpnia 2021 roku № 1753) [Procedure for certification of doctors. Approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated February 22, 2019 No. 446 (as amended by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated August 18, 2021 No. 1753)]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1338-21> [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].

12. Rishennia Nadvirnianskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 05 lystopada 2021 roku sprava № 348/125/20 [Decision of the Nadvirny District Court of the Ivano-Frankivsk Region dated November 5, 2021, case No. 348/125/20]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100994166> [in Ukrainian].

13. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 19 zhovtnia 2021 roku u spravi № 760/15291/20 [Resolution of the Kyiv Court of Appeals dated October 19, 2021 in case No. 760/15291/20]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100437880> [in Ukrainian].

14. Postanova Verkhovnyi Sud u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 16 liutoho 2022 roku u spravi № 760/15291/20 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated February 16, 2022 in case No. 760/15291/20] *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103871558> [in Ukrainian].

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.617:343

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-2/8>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ

Старко Оксана Леонтіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-7459-4337

Стаття присвячена проблемі кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Звертається увага на зміст, внесених у 2009–2022 рр., змін до ст. 161 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Суспільна небезпека порушення рівноправності громадян, дискримінаційні дії, образа почуттів, виявлені залежно від національності, раси, регіональної належності, релігії та іншими ознаками, полягає у тому, що ці діяння можуть стати нормою поведінки і у подальшому спричинити вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, життя особи, громадської безпеки, злочинів проти основ національної безпеки.

Досліджено окремі ознаки юридичного складу, передбаченого ст. 161 КК України, виявлено недоліки кримінально-правової норми, запропоновано шляхи удосконалення. З'ясовано, що потерпілим є не лише громадянин України, а й іноземець та особа без громадянства. Акцентується увага на доцільності зміни назви та диспозиції статті, використовуючи термін «людини і громадянина». Досліджується питання щодо форм дій як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. З метою з'ясування їх змісту, використано матеріали судової практики. Запропоновано внести зміни до диспозицій ч. 1, 2 та 3 ст. 161 КК України, замінивши слово «дії» на слово «діяння», оскільки це кримінальне правопорушення може бути вчинене не лише шляхом дії, а й шляхом бездіяльності.

Обґрунтовано необхідність посилення кримінальної відповідальності за кваліфіковані види порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Однією із ключових причин такого кроку є те, що підвищення рівня вказаних злочинів, збільшення їх питомої ваги у структурі злочинності, сприяє вчиненню більш суспільно небезпечних діянь, таких як геноцид, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни та інших кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, рівність конституційних прав, дискримінація, порушення рівноправності громадян, расова, національна, регіональна належність, релігійні переконання.

Starko Oksana. Criminal liability for violation of citizens' equality depending on their race, nationality, regional belonging, religious beliefs, disability, and other characteristics

The article highlights the issue of criminal liability for violation of the equality of citizens depending on their racial, national, or regional belonging, religious beliefs, disability, and other grounds. In the focus of the study is the content of the amendments to Article 161 of the Criminal

Code of Ukraine made in 2009–2022. The main social danger of violating the equality of citizens, discriminatory actions, and insulting other people's feelings, depending on their nationality, race, regional affiliation, religion, or other characteristics, is that these actions can become a norm of behavior. In the future, this can lead to the commission of criminal offenses against peace, security of humankind and international legal order, personal life, public safety, and crimes against the foundations of national security of the state. The article considers some features of the legal provisions provided by Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, identifies shortcomings of the criminal law and suggests ways for its improvement. The author argues that the victim can be not only a citizen of Ukraine but also a foreigner or a stateless person. The emphasis is laid on the expediency of changing the title and disposition of the article, using the term "people and citizens". The materials of court practice were used to clarify the content of forms of actions considering them as an indication of the objective aspect of the composition of a criminal offense. It is proposed to introduce changes to the dispositions of Parts 1, 2, and 3 of Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, replacing the word "acts" with the word "doings" since this criminal offense can be committed not only by action but also by inaction. The research findings substantiate the need to strengthen criminal liability for qualified types of violation of the equality of citizens depending on their racial, national or regional affiliation, religious beliefs, disability, and other characteristics. One of the key reasons for such a step is that the increase in the number of these specified crimes and the increase in their specific weight in the structure of criminality contributes to the commission of more socially dangerous acts, such as genocide, planning, preparation, initiating, and waging of aggressive war, violation of the laws and customs of war, and other criminal offenses against the peace and security of mankind and international legal order, in general.

Key words: *criminal liability, equality of constitutional rights, discrimination, violation of equal rights of citizens, racial, national and regional belonging, religious beliefs.*

Згідно ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Правове забезпечення охорони громадянських, політичних, соціальних прав і свобод людини і громадянина здійснюється за допомогою норм кримінального права. Так, у ст. 161 КК України передбачено відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

Актуальність дослідження проблем кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками набуває особливої ваги в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Адже, кримінально-правова протидія цим діям спрямована на запобігання, а у окремих випадках припинення кримінальних правопорушень проти миру,

безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Аналіз кримінально-правової літератури та сформованої судової практики свідчить про суперечливість та дискусійність у питанні з'ясування змісту окремих ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 КК України. Це стосується, зокрема, встановлення безпосереднього об'єкта, потерпілого, змісту форм дій, тлумачення поняття «тяжкі наслідки». Певні проблеми відмічені й у процесі застосування даної норми, особливо, у частині розмежування даного кримінального правопорушення із хуліганством, кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із реалізацією права на свободу віросповідання, домашнім насильством та іншими.

Проблемі кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками присвячено низку досліджень вітчизняних вчених-криміналістів. Зокрема, це праці О.О. Дудорова, І.О. Зінченко, Д.О. Колодіна, О.М. Костенка, В.В. Курафєєва, С.Я. Лихової, О.С. Островського, В.М. Панькевич, М.І. Хавронюка та інших.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз окремих ознак юридичного складу порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

У ст. 161 КК України передбачено відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Стаття містить три частини. У ч. 1 (основний склад) передбачено відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

У частині 2 ст. 161 КК України (кваліфікований склад) передбачено відповідальність за ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою. У частині 3 – за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки.

З моменту введення в дію КК України, до ст. 161 тричі вносились зміни. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5. 11. 2009 р. статтю було викладено у новій редакції. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвалідів» від 18. 06. 2014 р. назву та диспозицію було доповнено словом «інвалідності», що означає введення кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян у залежності від наявності у особи інвалідності. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22. 11. 2018 р. було посилено кримінальну відповідальність за це кримінальне правопорушення. Як альтернативний вид покарання, поряд зі штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого, законодавець передбачив також позбавлення волі на строк до трьох років.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 3 березня 2022 р. була змінена назва та диспозиція статті. Зокрема, було передбачено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно їх регіональної належності. Відповідно, стаття 161 КК України була доповнена приміткою, в якій законодавець дав визначення «регіональної належності». Так, згідно примітки, під регіональною належністю слід розуміти належність особи за народженням чи проживанням до регіону – частини території України або території компактного розселення українців за межами території України, – що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак.

Суспільна небезпека цього кримінального правопорушення полягає у тому, що дії, які його утворюють грубо порушують суспільні відносини у сфері забезпечення рівності громадян у своїх правах та свободах та рівності громадян перед законом. Порушення рівноправності громадян, дискримінаційні дії, образа почуттів, виявлені залежно від національності, раси, регіональної належності, релігії та іншими ознаками можуть стати нормою поведінки і у подальшому спричинити вчинення більш небезпечних діянь. Наприклад, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, життя особи, громадської безпеки, злочинів проти основ національної безпеки.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини

у сфері кримінально-правової охорони рівності громадян у їхніх конституційних правах та права громадян на рівність перед законом. Факультативним об'єктом можуть бути життя, здоров'я, воля, честь та гідність особи, власність, громадський порядок.

У кримінально-правовій науці висловлюються й інші думки з приводу безпосереднього об'єкта цього посягання. Так, С.Я. Лихова зазначає, що об'єктом злочину слід визнати праворідносини, що складають міжнародний правопорядок в частині захисту від заподіяння шкоди великим групам людей у вигляді розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті у зв'язку із їх переконаннями. Автор запропонувала визначити місце цієї статті у розділі XX Особливої частини КК [1, с. 14].

Потерпілим від цього кримінального правопорушення, як слушно зазначає О. О. Дудоров, може бути громадянин України, громадянин (підданий) іншої держави або особа без громадянства. Вказівка у тексті ст. 161 КК України на «громадян» є порушенням вимог законодавчої техніки і змушує застосовувати поширювальне тлумачення кримінального закону, використовуючи цільовий та історичний методи і розуміючи під «громадянами» людей [2, с. 519].

Дійсно, у ст. 24 Конституції України закріплено принцип рівноправ'я, а саме право на рівність конституційних прав і свобод людини та громадянина України, а також рівність усіх громадян перед законом. Тому, запропонована В.М. Панькевич зміна назви статті на «Порушення рівності людини і громадянина» [3, с. 9], видається цілком виправданною.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 161 КК України) виражена у трьох формах: 1) умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності; 2) образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; 3) дискримінація – пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних

та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Щодо першої форми діяння. Під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі і гідності слід розуміти будь-які дії, метою яких є значне посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими. Це можуть бути публічні підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її регіони представників відповідних етнічних чи расових груп, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивими вигадками щодо таких груп, пропаганда расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями національних меншин або титульної нації, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження пам'яток чи споруд, які являють собою релігійну або культурну цінність якої-небудь групи населення, примушування до відмови від своєї національності тощо [4, с. 358]. Як показує аналіз судової практики, ці дії можуть бути вчинені у формі публічного виступу, розповсюдження матеріалів у засобах масової інформації, поширення матеріалів через інтернет.

Так, ОСОБА 1, опублікувала на Інтернет блог-платформі «LiveJournal», текст під назвою «Вирішення жидівського питання в Україні», який починається зі слів: «Досить немічно козу водити...» та закінчується словами «...активно вирішувати проблему». Після публікації, вказаний текст став загальнодоступним для користувачів мережі Інтернет. Цими діями ОСОБА 1 умисно розповсюдила для значної кількості користувачів мережі Інтернет висловлювання та заклики, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі між українським та єврейським народами, а також на приниження національної честі і гідності єврейського народу [5].

Друга форма діяння, а саме образа почуттів людей у зв'язку з їх релігійними переконаннями означає скривдження, приниження гідності та інших почуттів представників окремих релігійних громад, конфесій, напрямів та течій (православних, католицьких, протестантських, іудейських тощо) або глум над такими, що належать їм, місцями богослужінь або релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії [2, с. 521]. Інколи дії, що полягають у висловлюваннях, що спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі, одночасно спрямовані на образу почуттів громадян, які мають певні релігійні переконання.

Так, обвинувачений ОСОБА 1, діючи умисно, з метою розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, у соціальній мережі «Facebook» 07.05.2021 р. здійснив публікацію висловлювань, що містять прояви словесної агресії, третирування, крайньої зневаги до Православної Церкви України та її священнослужителів, популяризують/пропагують нетерпиме, антагоністичне (вороже) ставлення до Православної Церкви України, ображають релігійні переконання її вірян та прибічників, розпалюють ворожнечу та ненависть на релігійному ґрунті; що проявилось у вживанні відносно ПЦУ та її священнослужителів презирливих найменувань та характеристик, таких як: «религиозно-политическая химера», «циничному ряженому духовенству нужны не Евангелие...», твердження, що ПЦУ має «жалюгідну» кількість приходів та прихожан, набирає в свої ряди «беглых извращенцев», саркастичної рекомендації Православній Церкві України в угоду США перекроїти свій церковний одяг у нацистському стилі та інших презирливих і зневажливих з точки зору релігії оцінок та характеристик Православної Церкви України. Таким чином, обвинувачений вчинив умисні дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями [6]. Дії ОСОБИ 1 кваліфіковані судом за ч. 1 ст. 161 КК України.

У судовій практиці 2022 року зафіксовані випадки, коли в усних висловлюван-

нях містяться ознаки кримінального правопорушення, склад якого передбачений ст. 161 та ст. 436-2 (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників). Суди кваліфікують вчинене діяння за сукупністю кримінальних правопорушень.

Так, ОСОБА 1, діючи умисно, 24.05.2022, приблизно о 07 год. 30 хв., перебуваючи біля будинку священнослужителя ОСОБА 2, розпочав негативно висловлюватися стосовно прибічників Православної церкви України, ображати його родину як прихильників Православної церкви України, погрожуючи при цьому розправою над його родиною, місцевими священниками Православної церкви України, здійснюючи при цьому умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, поєднані з погрозами, використовуючи при цьому усні вислови, такі як: «Скоро придут русские войска и освободят всю Украину в том числе и с. Дерно от националистов и фашистов, бандеровцов и украинских попов которые изменили православной вере предков», «После прихода россиян все нацики и представители восточных областей, которые их поддерживают будут либо уничтожены, либо убегут за границу работать на европейцев, а на этой территории будут властвовать такие как он и будет действовать единая русская православная церковь», «Будем резать вас, уничтожать вас, издеваться над вами, вашей семьей, всеми нациками и священниками. [7]. Таким чином, обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 436-2 КК України (дії, які виражені у виправдовуванні та визнанні правомірною збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації) та кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 161 КК України (дії, які полягають у висловлюваннях, спрямованих на розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, образі почуттів громадян

у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, поєднаними з погрозами).

Щодо третьої форми. Дискримінація – пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Пряме чи непряме обмеження прав за певними ознаками виявляється у будь-яких дискримінаційних діях, що позбавляють осіб можливості в повному обсязі користуватися своїми конституційними та іншими правами (на працю, охорону здоров'я, освіту, на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови, розвиток національних культурних традицій, свободу пересування (у т.ч. депортація або примусове переміщення населення з місця його споконвічного проживання), підприємницьку діяльність, створення культурних і навчальних закладів національних меншин тощо). Встановлення прямих чи непрямих привілеїв передбачає надання (у т.ч. нормативно-правовими актами чи рішеннями окремих службових осіб) вигод чи переваг у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, у правовому захисті, у вирішенні житлових та інших питань тощо за вказаними у КК ознаками [2, с. 522–523].

Зазначимо, що в описі третьої форми дій, відсутня вказівка на дискримінацію особи за ознакою регіональної належності. При цьому дана ознака вживається у назві, диспозиції ч. 1 ст. 161 КК України (опис першої та другої форм дій), примітці. Як видається, така вказівка має бути чітко відображена у диспозиції норми, передбаченої ч. 1 ст. 161 КК України, а саме в описі змісту дискримінаційних дій. Адже дискримінація може відбуватись і за ознакою регіональної належності.

Також слід звернути увагу на те, що аналізоване кримінальне правопорушення може вчинятись не лише у формі дії, а й у формі бездіяльності. Наприклад,

невиконання встановлених законом вимог щодо забезпечення рівності прав громадян та рівності їх перед законом. Тому варто у ч. 1, 2 та 3 ст. 161 КК України слово «дії» замінити словом «діяння».

У ч. 2 та ч. 3 ст. 161 КК України передбачено кваліфіковані склади кримінального правопорушення. Зокрема, це – ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою (ч. 2) та дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки (ч. 3). За ч. 2 ст. 161 КК України передбачено покарання у вигляді – штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. За ч. 3 ст. 161 КК України – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. Враховуючи, ту обставину, що порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками може виступати в якості або причин, або ж умов злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проти основ національної безпеки України, вважаємо за необхідне посилити кримінальну відповідальність за ст. 161 КК України, особливо за наявності зазначених кваліфікуючих ознак.

Таким чином, з метою удосконалення кримінального законодавства та його застосування, а отже посилення протидії злочинності, пов'язаної із порушенням рівноправності громадян, доцільно внести до КК України такі зміни: використати вказівку «за ознакою регіональної належності» у формулюванні опису дискримінаційних дій у ч. 1 ст. 161 КК України; у ч. 1, 2 та 3 ст. 161 КК України слово «дії» замінити словом «діяння»; посилити кримінальну відповідальність за дії, передбачені ч. 2 та 3 ст. 161 КК України, перевівши дані діяння у категорію тяжких та особливо тяжких злочинів, відповідно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 39 с.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
3. Панькевич В.М. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 21 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2004. 1056 с.
5. Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 11 червня 2020 р. по справі № 935/1251/20 (№ 1-кп/935/280/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89742100>
6. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 06 грудня 2022 р. по справі № 463/7826/22 (№ 1-кп/463/620/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107734080>
7. Ухвала Волинського апеляційного суду від 08 листопада 2022 р. (справа № 161/11515/22. Провадження № 11-кп/802/788/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107307680>

REFERENCES:

1. Lykhova S.Ia. (2006). Zlochyyny proty hromadianskykh, politychnykh ta sotsialnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna za Kryminalnym kodeksom Ukrainy (teoretyko-pravove doslidzhennia) : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 39 s. [in Ukrainian].
2. Dudorov O.O., Khavroniuk M.I. (2014). Kryminalne pravo: navch. posib. Kyiv : Vaite [in Ukrainian].
3. Pankevych V.M. (2007). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia rivnopravnosti hromadian zalezno vid yikh rasovoi, natsionalnoi nalezhnosti abo stavlennia do relihii : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2007. 21 s. [in Ukrainian].
4. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: / za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. Kyiv : Atika, 2004. 1056 s. [in Ukrainian].
5. Vyrok Korostyshivskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 11 chervnia 2020 r. po spravi № 935/1251/20 (№ 1-kp/935/280/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89742100>[in Ukrainian].
6. Vyrok Lychakivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 06 hrudnia 2022 roku po spravi № 463/7826/22 (№ 1-kp/463/620/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107734080> [in Ukrainian].
7. Ukhvala Volynskoho apeliatsiinoho sudu vid 08 lystopada 2022 roku (sprava № 161/11515/22 Provadzhennia № 11-kp/802/788/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107307680> [in Ukrainian].

Наукове видання

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 2 (19)

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Юлія Станіславівна Семенченко

Формат 60x84/8. Гарнітура Verdana.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,44.
Замов. № 0323/172. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.